

”Niistä ei sitten puhuta, koska se on näpistelyä”

Firabelitöiden perustelut ja rajat muistelmapuheessa

No näitä firabelitöitä oikeastaan, niitähän tehtiin jo silloin, kun minä olin X:n Teräslevyssä ja salaa tehtiin silloin. Muistan kyllä, se oli aika yleistä siellä työntekijöitten keskuudessa. Ja se artikkeli, jota me pääasiassa tehtiin, oli soppakauha, ruostumaton soppakauha, niitä tehtiin. Mutta niitä tehtiin niin kauan, kunnes yhtiön johdolle paljastu tää meidän firabelityö ja se loppu siihen sitten.¹

Vuonna 1956 pienellä metallipajalla työuransa aloittanut kertoja muisteli tutustumistaan firabelitöiden maailmaan. Firabelitöillä tarkoitetaan työntekijöiden työpaikalla, työnantajan välillä sekä materiaaleilla ja useimmiten työajalla omaksi hyödykseen tekemiä esineitä, joita tehtiin pääsääntöisesti ilman lupaa.² Pääsääntöisesti firabelityöt on tulkittu työpaikalta näpistämiseksi, mutta lattiatason todellisuus ja työntekijöiden kokemukset ovat saattaneet poiketa virallisista säännöksistä.

Artikkeli keskittyi keräämäni muistitietoaineiston kertojien esittämiin perusteluihin, joilla he oikeuttivat firabelitöiden tekemisen. Erittelen heidän firabelitöitä käsittelevässä muistelmapuheessaan esittämiään rajanvetoja: Mikä on kertojien tulkinta varastamisen, näpistämisen ja sallitun eroista? Miten kertojat kokivat ja määrittelivät rajat? Analysoin rajanvedon suhdetta työntekijäyhteisön sisäiseen kontrolliin ja työnantajan määrittelemään ulkoiseen kontrolliin. Aineiston tulkintakehyksenä käytän kriminologiaan erikoistuneen sosiologin Jason Dittonin

tulkintaa näkymättömien palkkojen historiallisesta rakenteesta ja muuta frabelitöiden tekemiseen sekä työpaikkavarkauksiin liittyvää tutkimusta.

Artikkelin metodologia pohjautuu *oral history*³ -suuntauksen käytäntöihin ja teoriaan. Kansainvälinen muistitietohistoria keskittyy ihmisten omakohtaisiin haastattelemalla kerättyihin äänitettyihin muistoihin. Tutkijan omakohtainen panos lähteiden luomisessa erottaa Lynn Abramsin mukaan muistitietohistorian perinteisestä historiantutkimuksesta. Tutkija luo omat lähteensä haastattelemalla ja litteroimalla.⁴ Suomalainen muistitietotutkimus ja -historia käyttää haastatteluaineistojen lisäksi myös kirjoitettuja aineistoja, kuten omaelämäkertoja.⁵ Muistitietohistoriassa tutkimus, käytäntö ja teoria limittyvät toisiinsa. Muistitietohistorian käytännönläheisyys näkyy siinä, että haastattelut ovat ensisijaisia, ja ne johtavat mahdollisiin teoreettisiin päätelmiin. Haastattelemalla tuotetaan uutta tietoa menneisyydestä. Muistitiedossa on olennaista muistellun tiedon (eli mitä kerrotaan) lisäksi se, miten kerrotaan, miksi kerrotaan ja mitä kertomuksella tarkoitetaan.⁶ Tutkimusaiheeni paikallistuu työvänehistorian harmaalle vyöhykkeelle, sillä frabelitöitä on vaikea tutkia vain asiakirjalähteiden avulla. Tämän vuoksi muistitieto on hyvä lähde aiheen tutkimukseen.⁷

Tutkimusaineisto koostuu vuosina 2016–2017 keräämästäni muistitiedosta. Keruuidea syntyi väitöskirjani aiheesta ja aineiston tarpeesta. Aineistoa kerättiin haastatteluilla ja itsekirjoitettujen muistelmien keruulla. Kertojia osallistui keruuseen yhteensä 102 henkilöä.⁸ Keruun onnistumisen kannalta olennaista oli aktiivisen keruutoiminnan kohdistaminen Metallityöväen Liiton ammattiosastojen veteraaneihin. Kiersin esittelemässä keruuta seitsemän eri osaston veteraanijaoston tapaamisessa ja lisäksi kolmen eri tehtaan entisten työntekijöiden yhdistyksen kokouksissa.⁹ Työelämästä eläköityneet kertojat tekivät työuransa konepajoilla, paperitehtailla ja telakoilla. Kertojien työurat painottuvat 1900-luvun jälkimmäiseen puoliskoon, ja enemmistö kertojista aloitti työuransa 1960-luvulla.¹⁰ Levyseppähitsaaja, koneistaja ja sorvaaja olivat yleisimmät ammattinimikkeet kerto-

jien joukossa.¹¹ Kertojien sukupuolijakauma on erittäin miesvaltainen, sillä vain kuusi kertojista on naisia. Naisvastaajien vähäisyys johtuu ammattien miesvaltaisuudesta.

Enemmistö aineistosta kertyi haastatteluina. Haastatteluäänitteet litteroitiin ja litteraatiot lähetettiin haastateltaville hyväksyttäväksi ennen arkistointia.¹² Vain kolme kertojaa pyysi haastatteluiden anonymisointia, vaikka sitä tarjottiin jokaiselle kertojalle. Siitä huolimatta viittaan haastateltaviin vain arkistotunnisteilla ja haastateltavan syntymävuodella aiheen sensitiivisyyden¹³ vuoksi. Haastateltavien anonymisointi on perusteltua, sillä kertojien henkilöllisyyden paljastaminen ei toisi merkittävää lisäarvoa tutkimukselle.

Firabelitöitä on käsitelty julkisessa keskustelussa yksipuolisesti, ja käsittely on keskittynyt pääasiassa työntekijöiden syyllistämiseen.¹⁴ Toisaalta aihe on erityisen mielenkiintoinen paljastaessaan yleisesti tunnetun, mutta vähän tutkitun ”maan tavan”. Se johtaa muistitietotutkimukselle tyyppilliseen tutkimuseettiseen kysymykseen: onko tieteellistä muistitietotutkimusta mahdollista tehdä tuottamatta pettymystä aineiston kertojille tai muille henkilöille, joita tutkimus koskettaa? Tutkimusta tehdessä huoli kertojien luottamuksen pettämisestä tuli väistämättä tutuksi.¹⁵ Esitin tutkimukselliset intressini kertojille mahdollisimman avoimesti keruuvaiheessa. Tutkimukseni tavoitteena on tuoda firabelit tieteellisen tutkimuksen piiriin ja tarkastella niitä monipuolisesti. Firabelityö on merkittävä osa tehdastyöläisten omaa ja aikaisemmin vaiettua harmaan alueen historiaa. Lähtökohtani historian-tutkijana on tutkia menneisyyttä oikeudenmukaisesti ja eettisesti. Kunnioitan menneisyyden toimijoita ja pyrin lisäämään ymmärrystä heitä kohtaan tutkimuksellani. Eettisyyteen kuuluu molemminpuolinen kunnioitus ja luottamus haastattelijan ja haastateltavan välillä.

Artikkelini tulkintakehyksenä käytän Jason Dittinin määrittelemää näkymättömien palkkojen järjestelmää, jonka historiallista luonnetta Ditton kuvaa artikkelissaan *Perks, Pilferage, and the Fiddle: The Historical Structure of Invisible Wages*.¹⁶ Se keskittyy näkymättömien palkkajärjestelmien historialliseen muotoutumi-

seen ja siihen, kuinka ne ovat mukautuneet ja muuttuneet historiallisen tilanteen muuttuessa. Ditton jäljittää näkymättömien palkkajärjestelmien muodostumisen osaksi Englannin maanhallintaa käsittelevää hallinnonuudistusta 1600- ja 1700-luvuilla. ”Aitaamisena” (engl. enclosure) tunnetussa maareformissa luovuttiin keskiaikaisista avoimista vainioista ja kylien maat jaettiin uudelleen.¹⁷ Reformiin kuului myös yhteismaiden myyminen yksityisomistukseen. Tämä johti feodaalisen ajan kaikille yleisten nautintaoikeuksien purkamiseen ja muuntamiseen sopimus pohjaisiksi. Toisin sanoen vanhat tavat ja oikeudet, kuten poltopuiden kerääminen yhteismetsistä tai karjan laiduntaminen yhteismailla, tulivat yksityisomistuksen alaisiksi ja käytännössä ainoastaan maanomistajan sekä hänen palkollistensa oikeuksiksi. Laajojen nautintaoikeuksien järjestelmästä siirryttiin riisuttuun palkkajärjestelmään, jossa vanhan tapaoikeuden (customary rights) piiriin kuuluneita luontaisia oikeuksia muunnettiin vähitellen yksityiseksi omaisuudeksi.¹⁸

Vanhoja etuja ei silti kielletty täydellisesti, vaan ne pikemminkin muokattiin luontaiseduiksi. Uudistus vaikutti voimakkaasti niihin kyläläisiin, jotka eivät omistaneet maata tai olleet palvelusuhteessa maanomistajaan. Dittonin tulkinnan mukaan vanhat ”oikeudet” muunnettiin kahdella prosessilla kolmeen erilliseen luontaismaksun (kind-payment) kategoriaan. Ensinnäkin aikaisemmin epämääräisesti määritetyt luontaiset oikeudet määriteltiin kirjallisesti uuteen järjestelmään. Toisekseen aikaisemmin universaaleina pidetyille oikeuksille asetettiin rajoituksia: kun kaikille yleiset oikeudet muunnettiin taloudellisiksi määreiksi, edunsaajien määrä rajoitettiin vain aktiivisesti tuotantoon osallistuviin. Käytännössä näissä prosesseissa tuotettiin kolme luokkaa etujen ”saajia”, joista lopulta muodostui synonyymit kolmelle luontaismaksun kategorialle: ”luontaisedut” työnantajille ja valkokaulustyöntekijöille, ”näpistys” duunareille ja yksiselitteinen ”varkaus” ei-työllistetyille köyhille.¹⁹ Luontaispalkan kolme kategoriaa ovat jo nimitystensä perusteella asetettavissa laillinen-laiton-janalle, jossa luontaisedut ovat täysin laillisia, näpistys puolestaan sijoittuu janan keskiväliin harmaalle vyöhykkeelle,

kun varkaus on selkeästi laittomassa päässä.²⁰ Firabelityöt Ditton samastaa työpaikalta näpistämiseen. Hän toteaaakin Englannin teollistumisen ajan tehtaanomistajien suurimpia ärtymyksen aiheuttajia olleen entisten maalaistyöläisten ”taipumus tehdä työpaikan osista tai työnsä hedelmistä palkanlisää itselleen”.²¹

Maankäytön uudistuksesta alkanut kehitys johti Dittonin mukaan näkymättömien palkkajärjestelmien muotoutumiseen. Ditton jakaa näkymättömät palkkajärjestelmät kolmeen kategoriaan: palkka ja edut -järjestelmään, palkka-näpistys-järjestelmään ja palkka-varkaus-rakenteeseen.²² Palkka ja edut -järjestelmä on vallitseva järjestelmä, jossa työntekijät saattavat saada näkyvän palkkansa lisäksi erilaisia lisiä ja etuja. Se on Dittonin mukaan palkka-näpistys-järjestelmän pitkän legitimoinnin lopputulos, erityisesti tapauksissa, joissa ”vilungin” kontrollointi muilla tavoin on hankalaa. Palkka-näpistys-järjestelmässä työntekijät ottavat ilman lupaa etuja itselleen. Järjestelmässä toimii eräänlainen kaksoispuhe, jossa kirjallisella tasolla esitetään ensisijainen negatiivinen määräys (”älä varasta” – älä ota työpaikalta etuja), kun puolestaan toisella abstraktimmalla tasolla esitetään toissijainen ja vastakohtainen määräys (”tee itse palkkasi” – ota etuja töistä). Toisin kuin palkka ja edut -järjestelmässä, työnjohto pysäyttää näpistämisen havaitessaan sen, vaikka näpistämisestä ei välttämättä koidu muita seuraamuksia. Työntekijät ovat selvästi alisteisessa asemassa, sillä työnjohto voi milloin tahansa viheltää pelin poikki. Silloin siirrytään puolestaan palkka-varkaus-rakenteeseen. Siinä varastaminen on yksiselitteisesti kielletty ja siitä seuraa aina sanktio.²³

Seuraavaksi esitän, miltä osin Dittonin teoria on sovellettavissa suomalaisten tehdastyöntekijöiden kokemuksiin.

Kertojien ensikosketus firabeleihin liittyvään työkuultuuriin

Firabelityöt kuuluivat työntekijöiden keskinäisesti jakamaan ja ylläpitämään tehdaskulttuuriin. Tehdaskulttuurilla tarkoitan

ammatti- tai työntekijäryhmän keskinäistä työpaikan sisäistä sosiaalista verkostoa ja verkoston jäsenten jakamia tapoja, arvoja ja moraalialueita. Työväenkulttuuria tutkineen sosiologin Paul Willisin mukaan tehdastyöntekijöiden työpaikkakulttuurille oli ominaista pyrkiä palauttamaan oman työpanoksensa hallinta ja epävirallisesti kontrolloida työprosessia. Näiden saavuttamiseen pyritään epävirallisten työporukoiden sosiaalisella voimalla.²⁴ Kari Teräs tutki väitöskirjassaan työntekijöiden keskinäisiä ja ammattiyhdistysverkostoja sekä niiden välisiä suhteita. Teräksen mukaan 1900-luvun vaihteen työntekijäyhteisöt rajasivat oman sosiaalisen turvallisuuden piirinsä ja normijärjestelmiensä pätevyysalueen. Liittyäkseen työntekijäkollektiiviin työläisten tuli sitoutua työntekijäin keskinäisiin moraalisiin ja sosiaalisiin koodijärjestelmiin sekä hyväksyä niihin liittyvät kontrollikäytännöt. Työväenyhteisö rakentui voimakkaan kunniakäsityksen varaan, jolla säänneltiin sen sisäisiä sosiaalisia suhteita. Käsitys koostui kunniallisesta käyttäytymisestä, joka liitti työyhteisön sosiaalisesti yhteen. Työyhteisö sulki työväen yhteisöllisten normien rikkojat yhteisön ulkopuolelle. Työväen moraalioopin kantava normi oli, että hyvä ja kunnollinen työntekijä ei sorru tovereidensa pettäjäksi.²⁵ Tehdasyhteisön luottamuksen rikkominen johti rikkojan rankaisuun.

Teräksen kuvaama työyhteisön moraalioppi oli voimissaan vielä 1900-luvun jälkimmäisellä puoliskolla, kuten paperitehtaan logistiikasta 1965–2007 vastanneena insinöörinä työskennelleen kertojan muistelusta ilmenee:

Se ei liity näihin sotevantoihin²⁶, niinkään vaan ihan tällaiseen sanotaan työkuriin. Ja tuota siihen valvomiseen, et miten sitä valvotaan. Ne oli vähän veteen piirrettyjä viivoja ja niissä piti aina laskea sitä, että jos teet näin niin mitä tapahtuu ja, jos teet näin, mitä tapahtuu. Ja tuota taas jotkut oli ihan suoria asioita siinä, että jos tiettiin, että toi joukko on sitä mieltä, se työkaverit, että nyt on rapattava, niin silloin piti rapata. Ja aina sen rankemman jälkeen mitä oli niinku itellään. Että jos se ei niinku istunut siihen hommaan, niin silloin piti miettiä hyvin tarkkaan, että miten siinä menetellään. Käydäänkö vaan juttelemassa kaverin kanssa. [--]

Oikeustaju isossa porukassa, niin se on suomalaisilla aika korkea, mitä voidaan tehdä ja mitä ei.²⁷

Tehdaskulttuurin normit omaksuttiin työn ohessa, ja työyhteisö sosiaalisti uudet työntekijät hiljalleen työyhteisön täysivaltaisiksi jäseniksi. Teräksen mukaan työpaikoilla syntyneiden verkostojen muodostumisesta saa parhaan käsityksen kiinnittämällä aluksi huomion initiaatioprosessiin.²⁸ Keskityn kertojien ensikohtaamiseen firabelitöiden kanssa.

No joo sillonhan ku mä oon tuolta mailta tukkimetästä tulin tänne, niin siellä ei viraabelia tehty, niin se oli vähän outoa ja eikä sitä sillon... en minä huomannu, sanotaan ensimmäinen viis-kymmenen vuotta ni... ehkä ne ei mulle nöösipojalle kaikkea puhuneet, mutta tuota sitten jo huomasin mitä se on ja osallistuinkin siihen sitte.²⁹

Vuonna 1960 suurella konepajalla työnsä aloittanut kertoja muisteli ensikosketustaan firabelitöihin.³⁰ Kertojan mukaan hänellä meni useampi vuosi aloittelijana, ”nöösipoikana”, ennen kuin hän pääsi mukaan firabelintekoon. Muihin kertojiin verrattuna 5–10 vuotta vaikuttaa erityisen pitkältä aloittelijajaksolta.

Telakalla työnsä vuonna 1967 aloittaneen sorvaajan mukaan:

Kun sorvariksi tulin ni ei siinä varmaan kauan menny kun huomasi sen, että siellä monet teki pieniä kappaleita tai jotain mutteita tai pultteja itselleen kun tarvii johonkin. Et kyl se, kyl sen heti huomasi, että ei siinä kauan tarvinnu olla ko. Se että itse ei, tietysti kun tuli taloon, ni uskaltanu sillä lailla ja ku ei ollu työkokemustakaan vielä paljon ni, se niin. Niin se meni sitten jonkun aikaa, mut ei siinä kauan talos tarvinnu olla, kun se huomasi, että itsellekin sitä voi tehdä.³¹

Kertoja seurasi vanhempia työntekijöitä ja huomasi heidän tekevän firabelia. Uuden tulokkaan tuli alkuun tutustua työyhteisön tapoihin ja sääntöihin osatakseen noudattaa niitä. Teräksen mukaan tulokkaan oppiajalla vanhemmat työntekijät tekivät selväksi ”missä kulkivat kielletyn ja sallitun rajat”. Oppiminen

tapahtui demonstraation avulla, jolloin oppilas vähitellen omaksui ammattitaitoon kuuluvan hiljaisen tiedon.³² Sosialisatioprosessissa työntekijä omaksuu myös työyhteisön kollektiivisen hiljaisen tiedon, johon lukeutuvat yhteisön jakamat käytännöt, normit ja arvot.³³ Aikaisemmassa tutkimuksessa on korostettu vanhempien työntekijöiden asemaa nuorien työntekijöiden käytöstapojen, työkurin ja moraalien valvojana. Vanhemmat työntekijät ylläpitivät ja välittivät työyhteisön sisäistä kuria ja sääntöjä, mutta heidän välittämänsä moraalit saattoi olla ristiriidassa työntekijän tai ammattiyhdistysliikkeen normien kanssa.³⁴

Tietysti työjohto varoitti että varastaminen on rikollista mutta niin varoitettiin viinanjuomisestakin työpaikalla ja sitä tapahtui varsin usein.³⁵

Näin kirjoitti vuoden työharjoittelun paperitehtaalla tehnyt ja myöhemmin konerakennustekniikka opiskellut naispuolinen kertoja.³⁶ Nuoria työntekijöitä varoiteltiin firabelien tekemisestä, ja alkuun nuoret saattoivat ihmetellä ja kyseenalaistaa vanhempien työntekijöiden tapoja. Työyhteisön malli oli silti vahvempi kuin varoitukset ja kiellot. Paperitehtaalla 1966 työuransa aloittanut kertoja:

Oisko ollu joskus 1960-luvun loppupuolella, ihmettelin kun vanhat, vanhemmat kaverit siellä, jotka oli pitkään ollu firmassa töissä ni tekivät tämmösiä jotaki virabelia. [--] Että tämmösiä ne tekivät sillein, mä olin ensin nuorena poikana ihmeissäni, että tämmösiä tekevät. Kyllähän ne oli varottanu että ei saa tehdä tämmösiä omia hommia siellä, mutta kyllä siellä tehtiin sitte.³⁷

Toinen kertoja, joka aloitti työnsä mallipuuseppänä suurella konepajalla vuonna 1962 ja harrasti vapaa-ajallaan jääkiekkoa, kertoi huoltaneensa joukkueen varusteita työpaikallaan firabelina. Kertoja oppi tunnistamaan (”vähän pelaamaan”) työyhteisön sanattomasti sopimia firabelintekoon liittyviä rajoja firabeleja tekemällä. Tärkeimmäksi säännöksi kertoja nostaa muiden

Työntekijät tauolla Scanmetin konepajalla 1982. Työväen Arkisto.

työntekijöiden työn kunnioittamisen. Omat firabelit eivät saaneet häiritä muiden työntekijöiden töitä tiiviissä tehdasympäristössä.

Mä tein sitä välillä omalla ajalla ja sitten tein ruokatunnilla, sillä lailla laittelin ja koitin ja totta kai siinä täyty niin kun vähä vältellä sitä, että tuota ei häirinny toisten tekemisiä, kun ne on niitä mai-
loja ku välillä oli siellä nurkassa pystyssä ja ku niihin niitä vinkoja pyöriteltiin liimauksen ajaks, niin tuota ne täyty kattoo, että... joskus tullu sanomistaki, että no ne on tuossa nyt taas levällä toisten, että se häiritti muitten töitä, että eihän sitä täysin pystyny estään. Mutta se opetti vähän niinkun pelaamaan sen mukaan sitte, että se, että sitä sai yleensä tehdä, ettei sitä tullu tarpeeks taikka tullu liikaa niinku muille häiriötä.³⁸

Edellä lainattu kertoja oli toisen polven tehtaalainen, sillä hänen isänsä oli työskennellyt samalla tehtaalla kertojan syn-

tymän aikaan 1940-luvun alussa. Haastateltavissa on joitakin hänen kaltaisiaan toisen polven tehdastyöntekijöitä. Toisen polven tehtaalaisille firabelit olivat tuttuja jo lapsuudesta.³⁹ Henkilöt, jotka tunsivat työmaakulttuurin perhetaustansa ansiosta, tunsivat ryhmän normit ja kulttuuriset mallit entuudestaan, jolloin siirtymä työyhteisön jäseneksi tapahtui ”ikään kuin huomaamatta”. Tikkakosken tehdasyhteisöä tutkineen Niina Naarmisen mukaan tehdasyhteisön lapsiin ei kohdistunut tulokastapoihin kuuluvaa juoksuttamista, mutta heidän edellytettiin omaksuvan työtehtävätkin turhia kyselemättä.⁴⁰

Firabelityöt olivat tuttuja koko työurani ajan ja niistä olin tietoinen jo ennen oman työsuhteeni alkua. Tietämys oli ns. hiljaista tietoa, joka siirtyi isältä pojalle, koska isäkin työskenteli teollisuuden palveluksessa Säteri Oyllä. Oli tieto siitä, että niitä tehtiin kun kotiin tuli esim. teräksinen soppakauha tai velipoika sai puusepänerveilla tehdyn ison puukuorma-auton ja minä isän tekemän ison rattikelkan. Lapsetkin tiesivät missä ne oli tehty. Luvalla tai luvatta siitä ei lapsille juurikaan kerrottu.⁴¹

Paperitehtaalla 1960-luvulla levyseppänä työuransa aloittanut kertoja kirjoitti hiljaisesta tiedosta, joka välittyi vanhemmalta lapselle.

Työntekijöiden sosiaalistuminen hiljalleen tiiviiseen työyhteisöön ja sen sääntöihin vertautuu työpaikkavarkauksia kulttuuriteorian näkökulmasta tutkineen Gerald Marsin tulkintaan. Kulttuuriteorian mukaan ihmisten arvot ja asenteet ovat suorassa suhteessa siihen tapaan, jolla heidän sosiaaliset suhteensa järjestetään. Tämän pohjalta Mars jakaa ammatti- ja työkulttuurit nelikenttään⁴² ja määrittelee niille tyypillisten työpaikkavarkauksien ominaispiirteet. Muun muassa kunnossapitotyöntekijät lukeutuvat Marsin nelikentässä ”susilaumaan”, jolle on ominaista tiukkojen sääntöjen luominen työpaikoilla ja työntekijöiden voimakas ryhmäosallistuminen. Marsin mukaan ryhmälle on tyypillistä, että työpaikkakäytänteiden poikkeavuudet, kuten varkaudet, ”toimitetaan sovittujen sääntöjen mukaisesti, sovittujen rajojen sisällä ja tarkasti määritellyn työnjaon kautta”. Tämän takia työn-

tekijäyhteisö joutui opettamaan poikkeavuuksien tekniikat ja käytänteet uusille työntekijöille.⁴³

Firabelien ja työpaikalta varastamisen moraaliset rajat

Se on äärimmäisen hämärä, se on kyllä, se on mahdoton vetää sitä rajaa siihen, että. Tai sanotaan niin, et mitä omassa moraalikäsitelyssä, että mitä, et ku se menee omaan käyttöön ja tota, se on kyllä vähä vaikee määritellä sitä mittakaavaa, että mikä olis niinkun kohtuuttoman arvokasta. Mut kyl se ehkä on se raja, et se on niinkun omaan käyttöön ja se on sit, se arvo on semmonen kohtuullinen, että se ei oo mikään älytön.⁴⁴

Yli kolmekymmentä vuotta teollisuudessa työskennellyt kertoja pohti varastamisen ja firabelityön välistä rajaa. Firabelitöiden tekemiseen liittyvien moraalisten rajojen määrittely ja rajanveto varastamiseen oli kertojille tyypillistä. Elämäkertoihin keskittyneet tutkijat ovatkin huomioineet elämäkertamuistelulle ominaiseksi kertojien tavan kehittää ja esittää valinnoilleen psykologisia, sosiaalisia tai moraalisia oikeutuksia.⁴⁵ Haastatteluni kysymysrungossa ei aluksi ollut kysymystä aiheesta. Ensimmäisten parinkymmenen haastattelun jälkeen panin merkille useiden haastateltavien pohtineen firabelitöiden ja näpistämisen välisiä yhtäläisyyksiä tai eroja. Tämän huomattuani lisäsin haastattelurungon loppuun kysymyksen firabelitöiden ja näpistämisen välisestä erosta. Kysymyksen muoto oli: ”Miten näet firabelitöiden ja näpistämisen (tai varastamisen) välisen eron?”⁴⁶ Kysymys esitettiin 11 eri haastattelussa, viidessä haastateltava koki niiden eroavan toisistaan ja 6 haastateltavaa puolestaan samaisti firabelitöiden näpistämiseen.⁴⁷ Dittonin mukaan määrittelemällä varkauden näpistämiseksi työntekijä pyrkii psykologisella tasolla ratkaisuun epävarmuuden siitä, miten menetyksen kokenut työnantaja suhtautuu työntekijän toimintaan. Siitä huolimatta työnantaja ei välttämättä hyväksy työntekijän tekoa. Dittonin mukaan laki ei tunnista näpistämistä, mistä seuraa, että työpaikkavarkaus on varkaus tai vaihtoehtoisesti se määritellään työsuhte-eduksi.⁴⁸

Dittonin käsittelemästä brittiläisestä oikeusjärjestelmästä poiketen Suomen rikoslakiin näpistys on määritelty varkautta lievempänä rikoksena jo autonomian ajalla.⁴⁹

Useille kertojille tyyppilliseen tapaan edellä lainattu kertoja koki rajanvedon varastamisen ja firabelityön välillä hankalaksi, mutta kertoja erotti omaan käyttöön tehdyt ja kohtuullisen arvoiset firabelit varastamisesta. Kertoja tiedostaa määritelmänsä subjektiivisuuden, ja samainen kertoja toteaa kohdanneensa firabelityöt ensimmäisen kerran ollessaan tehtaassa ammattikoulussa 1976–1979. Oppilastyöpajalla oppilaat tekivät pakoputkia ja tislauslaitteita. Opiskelijoiden firabelitöitä ei sallittu:

Ja siitähän nousi aikamoinen meteli sitten ja siellä nimenomaan teroitettiin, että se on yhtiöltä varastamista ja ei ole missään tapauksessa sallittua.⁵⁰

Huomionarvoista on kertojan henkilökohtaisen näkemyksen päinvastaisuus yrityksen ammattikoulussa esitettyyn näkemykseen nähden. Edellä mainitussa esimerkissä korostuu muistitiedon moniäänisyys ja ajallinen kerroksellisuus menneisyyden kuvan luomisessa. Muistitietotutkimuksessa limittyvät menneisyyden ja nykyisyyden lisäksi kerronnan ja todellisuuden tasot.⁵¹ Yksittäiset kertojat esittävät tulkintojaan useista eri näkökulmista, ja haastattelutilanteessa haastattelijalla on mahdollisuus tehdä täsmentäviä lisäksymyksiä, kenen näkökulmasta on kyse.

En mä tiedä olisiko siitä, se oli kuitenkin tällaista niinkun, se ei ollu sanotaan ny varsinaista varastamista. Onhan sieltä toki viety sähkömootoreita ja muita näitä. Se oli näitä omia töitä, että kyllä ne kuskattiin niinkun jenkikassissa sitten niin pois. Se oli näin, että pienimuotoista.⁵²

Usean kertojan rajanvedoissa korostuvat tulkinnanvaraiset termit, kuten kohtuus tai pienimuotoisuus.⁵³ Dittonin mukaan näpistämisen ja varastamisen käsitteiden erojen määrittely osoittaa, että niiden välillä ei varsinaisesti ole eroa. Vaikka näpistäminen pyritään määrittelemään spesifisti, käsite on silti erittäin

tulkinnanvarainen ja sen määritelmä koostuu monitulkintaisista termeistä, kuten esimerkiksi (näpistettävien esineiden tai määrien) pienuudesta. Ainoastaan kohteen ollessa raha teko tulkitaan kiistatta varastamiseksi.⁵⁴

Kertojien moraalikäsitteiden mukaan tehtaan työt tulivat aina ensin ja, mikäli varsinaisten töiden jälkeen jäi aikaa, niin silloin sai tehdä firabeleja.

Ei, ei sellast ei kyl o, kylhän siin niinku varmaan jokainen haki niit rajojaan, että kylhän siel varmaan saatto olla, et joillekin sanottiin, sanottiin sitte työnjohdon toimesta, mut miä ei ikinä törmänny sellasee että, enkä oo ainakaa kuullu että mun isällekään olis sanottu. Varmaan se oli se sukupolvi jollonka miä siel verstaal olin, ni ne oli kuitenkin aika tiukkoi sen työmoraaalin suhteen, et hoidettii sit ne oikeat työt.⁵⁵

Työsuojelupäällikkönä ja projekti-insinöörinä 1977–2005 paperitehtaalla työskennellyt kertoja vastasi kysymykseen oliko hän keskustellut kollegojen kanssa firabelitöiden rajoista. Kyseinen paperitehtaan keskuskorjaamolla vuonna 1971 työuransa aloittanut kertoja tulkitsi työntekijöiden priorisoineen ”oikeat” tehtaan työt tärkeimmiksi. Paperikoneen toimiessa moitteettomasti huollosta vastanneet koneistajat kunnostivat erinäisiä viallisia koneita korjauspajalla. Työmoraalin mukaan vähemmän kiireellisten korjaustöiden ohessa saattoi tehdä firabeleja, mutta paperikoneen hajottua firabelit laitettiin syrjään ja koneistajat keskittyivät paperikoneen korjaamiseen.⁵⁶ Loppoaika onkin yleisin aineistossa esitetty perustelu firabelien tekemiselle.⁵⁷ Työnantajat pyrkivät minimoimaan loppoaajan määrää erilaisilla palkkausjärjestelmillä. Esimerkiksi urakkapalkkausjärjestelmä⁵⁸ vaati työryhmältä kovaa työtahtia hyvien ansioiden turvaamiseksi. Ammattiyhdistysliikkeen näkökulmasta urakkapalkkaus koettiin turmiollisena jo 1900-luvun alussa, sillä urakkajärjestelmän pelättiin sokaisevan työntekijät rahanhimolla ja sen koettiin hajottavan työntekijäkollektiivia sisältäpäin.⁵⁹

Työntekijät silti löysivät omat konstit joutoaajan ottamiseen.⁶⁰

No se otettiin. Urakkatöitä tehtiin, ni tehtiin niitä töitä sen verran ku sitä jäi, sitä sitten niin sanottua joutoaikaa. Urakoissa pärjättiin normaalisti ja sitten loppuaikana, ku se oli se suoritus. Kun taas sanotaan niin sanottu aikapalkka oli niin tota, sillohan se piti tehdä joko työajan ulkopuolella tai sitten siinä työn lomassa. Että siinä ol monta eri käytäntöä.⁶¹

Urakkapalkkauksen rinnalle työnantajat ottivat käyttöön ensimmäisen maailmansodan aikoihin Suomeen rantautuneen yhdysvaltalaisen insinöörin Frederick Winslow Taylorin kehittämän tieteellisen liikkeenjohdon oppeja. Taylorismina tunnettu *scientific management* pyrki tehostamaan työprosessia suunnitelmalla ja muotoilemalla sen ennakkoon asiantuntijatiedon varaan. Taylor kehitti urakkapalkkaukseen yksilöllisen bonusjärjestelmän, jonka tavoitteena oli estää kollektiivinen työtehon sääntely, joka voidaan tulkita vaihtoehtoisesti työntekijöiden omaehtoisena käytänteenä kontrolloida työprosessia tai pinnamisenä.⁶²

Ja sit... rupes sillo aikoinaan ku tehtiin urakalla töitä, että tuli semmoset urakat meille, kaks, kolme miestä oli samassa urakassa, niin tuota jos siinä yks rupes tekee jatkuvasti virapelia ni siinähan rupes ansiotasa ja muu kärsimään. Siinä kyllä sit sovittiin, että nyt tehään nää hommat poikkeen ja sit jos jääp aikaa, ni sit voiaan tehdä jotain virapelia.⁶³

Tästä näkökulmasta urakkajärjestelmä näyttäytyy työnantajalle suotuisana työntekijäyhteisön sisäisen kontrollin tuottajana. Enemmistö urakkapalkalla työskennelleistä kertojista ei siltikään kokenut palkkajärjestelmää firabelitöiden esteenä vaan enemmänkin eräänlaisena pelinä, jossa työntekijän tavoitteena on huiputtaa järjestelmää.⁶⁴ Matti Kortteinen tulkitsi *Kunnian kenttä* -tutkimuksessaan koneistajien kertomuksia työsuhteistaan osuvasti. Kortteisen mukaan näissä kertomuksissa on pohjimmiltaan kyse erilaisista tavoista, joiden avulla työntekijät voittavat itselleen epävirallista ja salaista kontrollia työntekoonsa ja käyttävät tätä kontrollia hyödykseen muuttamalla itsensä ja työnantajan

välistä vaihtosuhdetta itselleen edullisemmaksi. Kansanomaisemmin ilmaistuna: ”Vakiintunut nimitys tälle on ’kusetaminen’. . . kellotus, se on sellanen tilanne, jossa kaks jätkää kusettaa kilpaa toisiaan’ (pääluottamusmies, 42 v.)” Toisaalta edellä kuvattu taistelu kontrollista voidaan tulkita myös sosiaalisena näytelmänä tai pelinä, jossa Kortteisen kertojan mukaisesti, toinen osapuoli on käskevinään ja toinen osapuoli tottelevinaan ja tekevinään.⁶⁵ Tässä pelissä haastatteleman kertojat kokivat olleensa johdossa:

Mut en mä usko, et yksikään viraabeli jäi sen takia tekemät, ettei siihen aikaa ois löytyny. Et ei se sillä lailla. Kyl se osattiin hoitaa ja kyl se voi sanoo, että koneistuksessakin. Sit oli huonosti jos, ku töihin tuli, et jollei päivä ollu jo tehty, eli urakois oltiin edessä. Et kyl se niin oli, että urakoissa oltiin sen verta edessä, et jos sattus jotain olemaan.⁶⁶

Myös unkarilainen Miklós Haraszti esitti firabelityöt urakkapalkkausjärjestelmän suolana.

Se tuo meille voimakasta iloa, tarpeeksi unohtamaan jatkuvan kilpailun: autonomisen, hallitsemattoman toiminnan ilon, työvoiman ilon ilman urakanlaskijoita, tarkastajia ja esimiehiä.⁶⁷

Yhdysvaltalainen folkloristi Yvonne Lockwood tulkitsi Harasztin tapaan firabelityöt kysymykseksi inhimillisen pääoman omistuksesta ja vapaa-ajan hallinnasta. Harasztille ja Lockwoodille firabelit näyttäytyivät työntekijää piristävänä tekijänä ja vapautuksena urakkatyön vaikutuksesta. Lockwoodin mukaan firabelit eivät olleet riippuvaisia tuotantovälineiden omistuksesta – niitähän tehtiin niin neuvostoblokkiin kuuluneessa Unkarissa kuin Yhdysvalloissakin – vaan työn organisoinnista ja tuotantomenetelmien tuloksesta.⁶⁸

Palkkausjärjestelmät vaihtelivat ammattiryhmien ja maiden mukaan. Esimerkiksi ranskalaisen metallityöntekijän kunniakäsitukseen ja omakuvaan kuului hyödyllisen työn tekeminen. Suomalaisesta käytännöistä poiketen ranskalaisella lentokonetehtaalla jopa työnantajan edustajat tulkitsivat firabelitöistä narahta-

neen ammattityöntekijän puolustukseksi työntekijän tylsistymisen liian yksinkertaiseen työhön. Työnjohto nähtiin osasyyllisenä työntekijän heikkoon sitoutumiseen, koska työ tarjosi liian vähän virikkeitä.⁶⁹

Firabelit oikeudenmukaisuutena

Silloin tällöin työntekijät ylittivät firabelitöiden tekemiseen liitetyt rajat.

No tämmönen firabelin teko, ni puhuttiin että pienen palkan lisää on tämmönen joku firabelin tekeminen. Mut en mä tuommosta, ei sitä varastamista suoranaisesti jos sitä sieltä jotain, ois varmasti jotain vieny ni tuota sitä ei varmaan olis hyväksytty. Joskus oli tämmösiä, tuli tämmöset niin sanotut avohyllyt tuli, elikkä kaa-pit tai hyllyt minne tuotiin rukkaset ja kaikki tämmöset pultit ja kaikki muut ihan vapaasti käytettäväks. Sitä ei hyväksytty, jos sieltä rupes joku niitä viemään ja muuta, ni se kyllä sanottiin ihan työntekijöitten puolesta, että nyt loppu poika tää homma. Että kyllä siinä silleen katottiin vähän toisiamme, että jos meni överiksi tai muuta.⁷⁰

Levyseppähitsaajana vuodesta 1966 työskennellyt kertoja erotti firabelityöt suoranaisestä varastamisesta. Varastamista ei työntekijöiden keskuudessa hyväksytty ja varkauksiin puututtiin. Työntekijäkollektiivi valvoi jäseniään, jotta he eivät ylittäneet kollektiivin luomia rajoja. Gerald Marsin mukaan tämä oli tyypillistä juuri hänen ”susilaumaksi” luonnehtimissaan ammattiryhmissä. Niille oli ominaista käyttää ryhmän sisäistä organisaatiota rankaisemaan niitä jäseniä, jotka ylittivät ryhmän asettamat rajat.⁷¹

Edellisen kertojan mukaan työntekijät puhuivat firabeleista pienen palkan lisänä, joka kuitenkin erosi varastamisesta. Palkanlisädiskurssi on tyypillinen perustelu firabelitöiden tekemiselle, sillä 12 muutakin kertojaa käytti sitä.

Mut silloin kun me oltiin nuoria ja tälläsiä, niin ei tahtonu olla, eikä ne palkatkaan tietysti niin huimia ollu, että piti sillä tavalla ittellensä saada vähä jotaki aina tehtyä.⁷²

[O]malta kohdalla oli se, että sen minkä ite teit ja mistä ei pitänyt rahoja paljon pyöritellä, niin se oli kaikki kotia päin.⁷³

Palkanlisädiskurssissa firabelitöiden tekemistä perustellaan pienellä palkalla, jota työntekijät omavaltaisesti kompensoivat tekemillään firabeleilla.⁷⁴

Muista kertojista poikkeavalla tavalla varastamiseen suhtautui eräs 45 vuotta asentajana suurella konepajalla toiminut muistelijä.

Jos nyt suoraan sanotaan rehellisesti, niin kysymyksessä on varkaus. Eihän siitä mihinkään pääse, sehän on varastamista jos, mehän varastettiin siltä työnantajalta aikaa ja värkit. Jos puhutaan, niinku asia on. Sehän on julma totuus siitä, eihän sitä voi mitenkään muuhun lokeroon pistää. Vaikka niinku mä sanon, että kyllä työnantajalla oli hyvin tuommonen mun mielestä aika lojaali asenne siihen. Kai ne niinku ymmärti sen, että me oltiin köyhiä, tavaraa ei ollu, se piti itte koittaa tehdä.⁷⁵

Kertojan mukaan firabelit olivat työnantajan ajan ja ”värkien” varastamista, vaikkakin työnantajan asenne varkauteen ei ollut tuomitseva. Edellisessä lainauksessa korostuu työnantajan lojaalin asenteen merkitys firabelitöiden hiljaisessa hyväksynnässä. Kertoja olettaa työnjohdon ymmärtäneen tilanteen ja siitä johtuen työnjohto tulkitsi sen työntekijöiden eduksi. Dittonin mukaan palkka-näpistys-järjestelmä eroaa vallitsevasta palkkajärjestelmästä siinä, että työnjohto pysäyttää näpistämisen, vaikka keskeyttäminen ei välttämättä johdakaan rangaistustoimenpiteisiin. Dittonin tulkinnan mukaan näpistäminen on itsessään paradoksaalinen tila, sillä ”sen välittömät seuraukset ovat arvaamattomat”.⁷⁶ Palkka-näpistys-järjestelmän epäsuotuisuus työntekijöille johtuu juuri sen arvaamattomuudesta, joka johtaa työntekijän ”ei-voi-voittaa” -tilanteeseen. Näpistelijän täytyy itse selviytyä työpaikkavarkauden mahdollisista ongelmista tiedos-

taen, että hänen jäädessään kiinni teostaan työnantajan reaktio siihen on epävarma.⁷⁷ Vaikka Dittonin kuvaaman rakenteen tehtävänä on tuottaa valtaa työnantajalle, Anteby tulkitsee sen myös työntekijää voimaannuttavaksi; sallimalla harmaan vyöhykkeen toiminnan työnjohto antaa materiaalistien palkkioiden lisäksi symbolisia palkkioita.⁷⁸ Aineiston perusteella kertojat tiedostivat työnantajan suhtautumistavan firabeleihin; kertojat tunnistivat työnantajan sallimat rajat ja pyrkivät myös vaikuttamaan niihin.⁷⁹

Paperitehtaalla työskennellyt kertoja muisti useampia firabeleista narahtamisia.

Kyllä niitä oli, mutta mä en muista, että sinä aikana minkä mä oon ollut tota esimerkiks tuolla paperitehtaalla töissä, siihen, että tämmöiseen omatarve tekemiseen, jos siitä narahti, että siitä olis saanut lopputiliä. Nuhteita siitä tietysti saattoi tulla joltain taholta. Mutta sitten yhden tapauksen muistan, jossa oli ihan sellaista hamstrausta ja pisneksentekoo sillä, niin siinä työsuhte purettiin kyllä. Mutta se on ainoa tapaus minkä mä muistan.⁸⁰

Muistelma on tyypillinen esimerkki kertojien kokemuksista työnantajan firabelitöistä määräämistä sanktioista. Keruuaineistossa 16 kertojaa mainitsi työnantajan määräämät sanktiot. Maininnoista viisi käsitteli sanktioiden puutetta. Firabeleista annetuista huomautuksista kertoi kolme ja varoituksista kolme kertojaa. Työnantajan ankarimman sanktion, työsuhteen purkamisen, mainitsi viisi kertojaa.⁸¹ Edellä lainatun kertojan mukaisesti työsuhteen purkuun johtaneet tapahtumat johtuivat firabelitöiden tekemiseen liittyvien rajojen rikkomisesta tai työpaikalla hetkellisesti tehostetusta valvonnasta. Norminmukaiset firabelit ilmeisesti suvaittiin, sillä niiden tehtaiden arkistoista, joilla kertojat työskentelivät, ei löytynyt merkintöjä työntekijöiden irtisanomisista firabelien takia. Ranskassa työnjohdon seula oli tiukempi, sillä Antebyn mukaan hänen tutkimansa lentokonetehtaan arkistosta löytyi 1970–1980 väliseltä ajalta seitsemän sanktioitua firabelintekijää, joista osa irtisanottiin ja osa sai päivän – parin työkiellon.⁸²

Työntekijän näkökulmasta ratkaisevaa kaikissa epävirallisissa palkka–näpistys-järjestelmissä on niiden epävarmuus, jonka vuoksi työnjohdon suvaitsema näpistely voidaan milloin tahansa tulkita varkaudeksi. Dittonin mukaan syy työnjohdon tulkinnan muuttumiseen voi olla työnjohdon epävirallisesti ja epämääräisesti määrittelemien metasääntöjen rikkominen esimerkiksi ottamalla liian suuria määriä tai liian avoimesti. Työntekijöiden rikkomus johtaa työnjohdon muuntamaan epävirallisesti *sallimansa* näpistäminen ehdottomasti tuomittavaksi varkaudeksi, jolloin palkka–näpistys-järjestelmä muuttuu palkka–varkaus-rakenteeksi.⁸³

Tyypillisesti kertojat leimasivat rajojen rikkomisen ahneudesta johtuvaksi vauhtisokeudeksi, johon työntekijät tai työnjohtajat puuttuivat.

Että ei se kaikki ollu pahaa... Tietysti jos se niinku kertovat, siitä valimolta, se meni vähän niinku myynnin puolelle ja sitten tiiät hyvin, että vauhtisokeus tulee monellekin, melkein meille kaikille ihmisille ahneuksissaan, niin sitten ne narahti ja... [--]Mutta tää oli sellasta kohtuullista, ku me saatiin palkkaa työstä ni olihan se liikaa vaatia, että...⁸⁴

Suuren konepajan valimolla esivalmistelijana työskennellyt kertoja muisteli rajojen rikkomista. Valimon työntekijät tekivät firabeleja myyntiin ja narahtivat siitä. Kertoja jättää epäselväksi, narauttavatko muut työntekijät rajojen ylittäjät vai jäivätkö nämä kiinni itse teossa. Aineistosta on erotettavissa vauhtisokeusnarratiivi, jossa firabelitöiden tekeminen ylittää sanattomasti sovitut rajat. Vauhtisokeusnarratiivissa kanssatyöntekijä rikkoo firabelien tekemiseen liittyviä rajoja ja työnjohto tai muut työntekijät huomaavat rikkomuksen. Rikkomusta seuraa rangaistus, ja lopuksi kertoja tuomitsee teon moraalisesti. Narratiivi toistuu usealla eri kertojalla eri variaatioina. Tyypillinen vastakertomus⁸⁵ vauhtisokeuskertomuksille on niiden vertaaminen johtavassa asemassa olevien henkilöiden tekemiin varkauksiin. Peilaamalla työntekijöiden taloudellisessa mielessä vähäpätöisiä firabeleja johtotason suuriin väärinkäytöksiin kertojat esittävät firabelien

teon helpommin sallittavaksi tai tasavertaisuuden nimissä ainakin vähemmän tuomittavaksi. Kertojien oikeudenmukaisuuskäsitystä kuvaa hyvin Yhtyneiden Paperitehtaiden patruunan Juuso Waldenin kommentti tehdasalueen piikkilankojen poistattamisesta: ”Jos työmies vie kassissaan, niin vieköön. Herrat vievät kuitenkin monin verroin enemmän autoillaan.”⁸⁶ Waldenin lausahdus on vuosien mittaan muuntunut osaksi työväen folklorea, sillä kaksi eri kertojaa viittasi siihen suoraan. Lisäksi lausahdukseen viitattiin usein keruun yhteydessä käydyissä tallentamattomissa esi- ja jälkipuheissa.⁸⁷

Käytännön hyöty firabelien perusteena

Firabelien ja varastamisen välistä eroa perusteltiin myös käytännöllisillä motiiveilla. Firabelitöiden pienimuotoisuuteen haastattelussa aiemmin viitannut kertoja vastasi kysymykseen, miten hän näki firabelitöiden ja varastamisen välisen eron:

No joo, no siin on se, että kyllähän se työnjohto hyvin tiesi, että me tehdään. Mutta ku ei me ny varsinaisesti tehty niistä, siitä tavarasta joka menee tuotantoon esimerkiksi, vaan ne oli näitä, kerättiin näitä, sanotaan ei se nyt jätteitä varsinaisesti ollu, mutta niillä ei ollu käyttöä justiin näillä, ku tuli jotakin jalavaa ja saarnia. Niin se punapyökki oli ainut jota anastettiin, mutta se oli aika pientä määrää, että niin sen, koska kun nämä lankut esimerkiksi oli tälläsiä niinkun sanottiin tuppeen sahattuja niinku särmäämättömiä, niin niistä jouduttiin ottamaan pois sitä kaarnaosaa, niin yleensä se on parasta siellä kaarnan alla, että jota ei käytetty niinku mihkään, niin niitä sitte otettiin itelle. Ja toisethan oli varastanu niitä jo vuosia, että niitä sit saatiin toisiltaan esimerkiksi. Että firmanhan ne oli, mutta ei niillä varsinaisesti mitään käyttöä ollu oikeastaan.⁸⁸

Kertoja teki eron tuotantoon kelpaamattoman ja kelpaavan tavaran käytön välille. Tuotantoon kelvollista punapyökkiä anastettiin pieniä määriä. Ditton esittää yhteenvedon kriteereistä,

joilla näpistelyä ja varastamista on eroteltu eri yrityksissä. Sen mukaan *sallitun* näpistelystä määritelmälle on tyypillistä yksi tai useampi seuraavista ominaisuuksista – esineet tai määrät ovat pieniä, ne otetaan työntekijän omaan käyttöön ja teot ovat spontaaneja.⁸⁹ Kertajat käyttävät firabelien tekemisen perusteluina kaikkia edellä mainittuja näpistämisen kriteereitä lukuun ottamatta teon spontaanisuutta.

Pienuuden tai kohtuullisuuden lisäksi omaan käyttöön ja tarpeeseen tekeminen⁹⁰ ovat tyypillisiä motiiveja, joilla kertajat erotivat firabelit näpistämisestä.

No mä sanoisin näin, että jos omaan käyttöön tekee jotaki tämmöstä, en mä pitäs sitä oikein niinku varkautena. Ja sitte ku tää tavara mitä siellä oli, niin se oli semmosta niinku sanotaan pois tuotannosta, että ja sitte oli tosiaan tää mahdollisuus aina, että talo myi.⁹¹

Suurella konepajalla putkimiehenä ja asentajana 1965–2009 työskennellyt kertoja ei pitänyt omaan käyttöön tehtyjä firabeleja varkautena. Kertoja perusteli kantaansa firabeleissa käytetyillä materiaaleilla: ne olivat konepajan tuotannon näkökulmasta romua, jota myytiin 30 pennin kilohintaan. Kantaansa vahvistaakseen kertoja toisti kantansa lainauksen jatkossa:

Että emmä pitäny sitä mitenkään niinku että se ois ollu niinku varkautta kerran se oli pois heitettyä tavaraa. Ja siis tuotannosta pois heitettyä. Ja siel oli ulkona semmonen jassikka mihkä ne keräs niitä. Monet katteli niitä tavaroita ja siellähän oli koko se hitsausosasto missä leikattiin levyjä.⁹²

Kuusi muutakin kertojaa perustelee firabelitöiden tekoa romuja hukkamateriaalien käytöllä.⁹³ Firabeleihin käytetyt materiaalit mainitaan jopa 49 haastattelussa.⁹⁴ Näistä maininnoista hieman yli puolet (27) käsittelee hukka- ja ylijäämämateriaaleja. Epäselvyys materiaalien laadussa, määrässä tai luokassa ovat omiaan peittämään varkaudet ja myös innoittamaan niihin.⁹⁵ Hukkamateriaalien käyttö firabeleissa oli tyypillistä myös Ranskassa, sillä

Antebyn tutkimuskohteena olleen lentokonetehtaan työntekijät perustelivat firabelitöiden eroa varastamiseen romu- ja kierrätysmateriaalien käytöllä.⁹⁶

Paperitehtaan konepajalla työskennelleen kertojan mukaan:

No se tuota yleensäkin, että sanotaan näistä jätepelleistä. Et siellä joskus ku meni. Minä en ainakaan käyttänä milloinkaan, että oisin ottanu jostakii täydestä levystä palan ja siitä ruvennu tekemään, vaan mä etin sieltä jätepeltiä, joutu hitsailemaan sitte yhteen ja muuta suunnittelemaan niitä uudestaan. Sillein että mikä muutenkii ois niinku romua ollu. Et minä oisin valmis ollu vaikka maksamaan sen romun hinnan siitä, et oisin saanu ne pelit sieltä. Jotkuthan siel teki, että leikkas ihan täydestä pelistä. Ja se oli ankarasti kiellettyä.⁹⁷

Hukkamateriaalien käyttöä voi tulkita työläisten oikeustajun näkökulmasta. He siis kierrättivät materiaaleja, tekivät mielestään palveluksen työnantajalle. Työläisten oikeustajuun on perinteisesti kuulunut kohtuullinen käyttö- ja nautintaoikeus tehtaan omaisuuteen.⁹⁸ Dittonin mukaan näpistämisen käsitteen (pilferage) historiallinen ja rakenteellinen merkitys on paradoksaalinen, koska näpistäminen liitettiin historiallisesti vain omistajuudeltaan määrittelemättömien tai tulkinnanvaraisten kohteiden varastamiseen. Yvonne Lockwoodin mukaan tehdasympäristössä työntekijät käyttävät samoja laitteita, koneita ja materiaaleja päivästä toiseen, jolloin teon toisteisuus hämärtää omistussuhteita. Työntekijät luokittelevat esineet ja tavarat kolmeen vaihtoehtoiseen omistamisen kategoriaan: tehtaan omaisuudeksi, henkilökohtaiseksi omaisuudeksi tai epävarman omistuksen alaisiksi.⁹⁹ Työntekijöiden näkökulmasta näpisteltävien kohteiden omistaja ei ollut yksiselitteisesti määriteltävissä. Dittonin esittämän esimerkin mukaan kyseenalainen omistajuus oli joillakin esineillä, kuten rikkoutuneen tynnyrin osilla, jotka ovat verrattavissa firabelien raaka-aineina käytettyihin jätepelteihin. Useimmiten näillä esineillä oli selkeä omistaja, vaikka ne olivat joutuneet työntekijöiden katseessa epävarman omistajuuden limboon.¹⁰⁰

Jätepelleistä firabelinsa tehnyt kertoja mainitsi joidenkin työtovereidensa leikanneen ihan täydestä pellistäkin. Keruuaineistossa 22 haastateltavaa mainitsi käyttäneensä uutta ”hyllytava-
raa” firabeleihin. Kertojien mukaan uutta materiaalia sai ostaa omakustannehintaan tehtaalta tai vaihtoehtoisesti sitä otettiin ”omalla” tai työnjohtajan luvalla.¹⁰¹

No, tässäkin on se asia, että niitä piti, niitä piti ettiä sieltä ja joskus niitä ostettiin romuhintaan ja tietysti sitte pihistettiin niiku tämäki juttu oli nii...¹⁰²

Uuden materiaalin käyttö sijoittuu kertojien muistelmapuheessa selkeästi harmaalle alueelle. Toisaalta kertojat korostavat sosiaalista oikeutusta kertomalla materiaalien olleen ostettavissa alle markkinahinnan, toisaalta he samanaikaisesti myöntävät jättäneensä maksamatta tai maksaneensa vähän sinnepäin.

No ne, sanotaan sulkeismerkeissä, ostettiin. Elikkä eihän niistä veloitettu koko hintaa tai sanotaan markkinahintaa. Vaan että se nyt oli se, mikä se pomo tai ylimestari. Se kahteli niitä, että pannaan tuolle tuo hinta ja tuolle tuo, ja se oli siinä.¹⁰³

Kertoja korosti esimiehen aktiivisuutta materiaalin myynnissä. Kertomus antaa suurpiirteisen kuvan materiaalien hinnoittelemisesta. Suomesta poiketen ranskalaisessa firabelityökulttuurissa työntekijät eivät saaneet ostaa materiaalia tehtaalta. Antebyn haastattelemat työntekijät korostivat hukkapalojen käyttöä suomalaisia kertojia enemmän, ja Antebyn mukaan vain ”alemmman tason” työntekijät saattoivat ”toisinaan käyttää materiaalista termiä ’varastettu’ romun’ sijaan.”¹⁰⁴

Työntekijöiden keskinäisen avun verkosto

Firabelityökulttuurin esittäminen työntekijöiden keskinäisen avun verkostona on aineiston perusteella yleistä. Yhdeksäntoista eri kertojaa rakentaa firabelitöiden tekemisestä kertovaa narratiiv-

via samastamalla ne talkootoimintaan tai keskinäiseen epämuodolliseen vaihdantaan.¹⁰⁵ Kutsun edellä kuvaamaani merkityksenantokehystä talkoo- ja vaihtokauppakehykseksi.¹⁰⁶ Kyseiselle kehykselle on tyypillistä firabelien tekemisen tai niiden teossa auttamisen vastavuoroisuus:

Et siin saatto tulla just, et sielt saattoo joku sähköosaston sähköasentajakii tulla sanomaa et hän tarvis tälläst, mut eihän se sähköasentaja voi tulla siihen keskuskorjaamolle tekemään vaikka se itse osaiskii, ni sit sen teki joku muu siinä, mutta tota, sit se jollai sähköasennustyöllä tai tälläsel kodinkoneen korjaamisella kuitattii, elikkä se oli tälläst vastavuorost sillee se ainakii sillon, ku miä siel olin.¹⁰⁷

Toisekseen vaihdantapiirit koostuivat toisilleen ennalta tutuista henkilöistä: työntekijäyhteisön jäsenistä ja heidän lähipiireistään.¹⁰⁸ Kolmas tyypillinen piirre talkoo- ja vaihtokauppakehykselle on se, että vaihdon välineenä ei käytetty rahaa.

[--] ja apua sai kyllä, ne teki niinku ilman korvausta, että niisä ei niinku käytetty korvausta. Käytännössä jotakin, kyllähän monetkin, joku ku autto ni sille kahvit tarjottiin tai jottain. Ja on niitä, jotku jotka isompaa työtä teki, ni semmonen leikillään sanottiin, että sitte palkkioks punakorkkinen eli tarkottivat viinapulloa.¹⁰⁹

Yhteisöllisyyden korostaminen on olennainen osa talkoo- ja vaihtokauppakehystä, sillä sitä korostettiin kolmessa eri haastattelussa kysyttäessä, kenelle kaikille firabelitöitä tehtiin.¹¹⁰ Lisäksi kahdessa haastattelussa kehys esitetään vastauksena kysymykseen, onko kertoja keskustellut firabelitöistä aiemmin, ja jos on, niin kenen kanssa.¹¹¹

Talkoo- ja vaihtokauppakehystä voi tulkita Seppo Knuuttilan esittämän kansanomaisen historian talkookäsityksen näkökulmasta. Knuuttila kritisoi Kustaa Vilkunan sota- ja jälleenrakennusajalla luotua idealisoitunutta talkookuvausta yksipuoliseksi. Knuuttilan mukaan kansanomaisessa historiassa talkooperinne on edustanut Lombardi-Satrianin kiistämisen kulttuuria, ”jossa yhteistyö on käytännöllisellä tavalla ymmärretty myös keinoksi

taistella joukolla sortoa ja epäoikeudenmukaisuutta vastaan.”¹¹² Teräs on tulkinnut 1900-luvun vaihteen työntekijöiden epämuodollisen keskinäisen avun täydentäneen apukassojen riittämättömyyttä turvaa, ja toisaalta sen avulla työntekijäkollektiivi ylläpiti työnantajien ja työväenjärjestöjen kontrollista riippumatonta verkostoa. Epävirallinen mutualismi alisti puolestaan avun saajan yhteisöllisen kontrollin kohteeksi.¹¹³

Ranskalaisen lentokonetehtaan harmaan vyöhykkeen toimintaa tutkineen Antebyn mukaan firabelikulttuuriin kuului vaihdanta. Vaihdon välineenä ei juurikaan toiminut raha vaan erilaiset palvelukset tai hyödykkeet.¹¹⁴ Firabelitöiden vaihtojärjestelmää voi tulkita myös talousantropologi Marcel Maussin käsitteellistämän lahjanvaihdon avulla. Maussin mukaan esimodernit yhteiskunnat rakentuivat markkinavaihdon sijasta lahjanvaihdon periaatteille. Lahja tulkitaan totaalisisena suoritteena, joka velvoittaa saajansa vastavuoroisuuteen.¹¹⁵

Ja siinä joko suoritettiin, no se kossupullo oli aika yleinen, jos teki jonkun, kossupullo tai sit se jäi niinku vastapalvelukseksi. Ja kiitollisuudenvelka on siitä inhottava velka, et sehän ei kokonaan maksetuksi erääntynyt koskaan.¹¹⁶

Toinen vertailukohta firabelien vaihtojärjestelmälle on laiton amatöörivaihdanta.¹¹⁷ Firabelien vaihtokaupan tapaan laiton amatöörivaihdanta toimii ainakin osittain ei-monetaarisilla vaihdon välineillä tai palveluksilla ja luotolla. Maksun koostuminen ainakin osittain luontaishyödykkeistä tai muista vaihtolahjoista korostaa amatöörivaihdannan eroa kaupalliseen markkinavaihtoon. Tämän lisäksi sillä hankaloitetaan vaihdannan kohteen alkuperäisen arvon määrittelemistä. Maksun suorittaminen epämääräisellä ”luotolla” edistää tilien tasaamisen lykkäämistä ja jatkaa samalla hämärää velkasuhdetta loputtomiin.¹¹⁸

Huomionarvoista on, että juuri työnjohtajat ja muut johtavassa asemassa työskennelleet määrivät suvaittavien firabelien ja varauksien rajan omaan käyttöön tulevan ja myyntiin menevän välille. Jopa 20 eri kertojaa mainitsi haastattelussa firabelien myymisen, mutta yksikään kertoja ei myöntänyt itse tehneensä firabe-

leja myyntiin.¹¹⁹ Myyntiin näpistäminen on lähtökohtaisesti tabu työntekijöiden keskuudessa.¹²⁰ Kertojille oli ominaista samastaa myyntitarkoituksella tehdyt firabelit varastamiseen.¹²¹

Mut se oli tarkotettu kyllä, että tekee niiku omaa ittelle tai sitte jos jollekin tutulle teki jonkun, mutta ammattimainen virabelinteko niin, jos se haiskahti sille, ni siihe ne kyllä puuttu. Että myyntiin ihan. Ku niitähän, oli jotka saattoi tehdä vaikka myyntiin.¹²²

Edellinen kertoja samasti myyntitarkoituksessa tehdyt firabelit ammattimaiseksi, johon ”ne” kyllä puuttuivat. Kertojan ”ne” viittaa työntekijöitä valvoneisiin työnjohtajiin ja insinööreihin. Kertojille on tyypillistä esittää myyntiin tehtyjen firabelien samastaminen varastamiseen työnjohtajien ja muiden johdettavissa asemassa olleiden tekemäksi rajanvedoksi. Suurin osa kyseistä rajanvetoa pohtineista kertojista näki määritelmän tulleen nimenomaan työnjohtajilta. Työnjohtajana paperitehtaan kuljetuspuolella toiminut haastateltava esitti rajanvedon vielä selkeämmin työnjohdon tekemäksi.

Et niin kauan, ku se tekeminen ei ollut vaikuttanut siihen oman työn suoritukseen, niin jossain siinä se meni, se on vähän ku veteen piirretty se raja, mut jossain siinä meni se sotevantyön tekemisen laillisuus noin sitaateissa. Et sitten, jos se rupes vaikuttamaan siihen omaan työhön, niin sit siihen puututtiin tai siihen puuttu sit esimiehet. Tai sitten jos kaveri rupes tekemään siitä, ottamaan siitä rahaa, niin se on niinku etiikan, työntekijöiden etiikan vastaista.¹²³

Päätelmät

Työntekijöiden keskinäisesti jakama ja ylläpitämä tehdastyökulttuuri koostui työpaikan sisäisestä sosiaalisesta verkostosta ja verkoston jakamista tavoista, arvoista ja moraalista. Tämä tehdastyökulttuuri ja sen sisäinen moraalinen ja sosiaalinen koodijärjestelmä määritteli työntekijöiden firabelitöihin liittämät normit.

Uudet työntekijät tulivat osaksi työntekijäyhteisöä sekä työku-
lttuuria seuraamalla ja vastaanottamalla oppia vanhemmilta työn-
tekijöiltä.

Kertojien esittämät perustelut firabelitöille ovat työntekijäyh-
teisön yhdessä tuottamia ja jakamia. Muistelupuheessa on ero-
tettavissa työntekijöiden ja työnantajien näkökulmat firabelien
tekemiseen. Firabelitöiden tekemistä perusteltiin oikeudenmu-
kaisuudella. Firabelityöt olivat palkanlisää, jolla työntekijät kom-
pensoivat heikkoja palkkojaan. Firabelien tekoa perusteltiin myös
käytännöllisillä ja työntekijöiden hyötyä korostavilla motiiveilla.

Firabelitöiden tekemiseen liittyvien rajojen määrittely ja rajan-
veto varastamiseen oli kertojille tyypillistä. Jason Dittonin näky-
mättömien palkkajärjestelmien teorian mukaisesti työyhteisön
sisäinen säätely salli firabelitöiden tekemisen, vaikka järjestelmä
olikin työntekijöille epäsuotuisa työnantajan reaktion epävar-
muuden takia. Työnjohtajat sallivat firabelityöt epävirallisesti,
vaikka ne saattoivat olla virallisesti kiellettyjä. Työntekijät jou-
tuivat ottamaan riskin firabeleja tehdessään, sillä työnantaja saat-
toi tuomita työntekijän toimet milloin tahansa, koska firabelien
tekeminen sijoittui työpaikkakontrollin epäviralliselle alueelle.
Kertojien perustelut firabelien hyväksyttävyydelle pohjautuivat
työyhteisön sisäiseen sääntelyyn, joka perustui työntekijöiden
tekemiin tulkintoihin työnjohtajien ja johtavassa asemassa ollei-
den sallimista rajoista.

Muistitietoaineiston perusteella työntekijöitä, jotka noudatti-
vat firabelitöiden tekemiseen liittyvää itsesääntelyä, ei rangaistu
niiden tekemisestä. Rangaistukset kohdistuivat työpaikan sisäistä
normistoa rikkovien firabelien tekoon. Kun firabelitöiden tekemi-
nen ylitti epävirallisesti sovitut rajat, ne tulkittiin varastamisena,
jolloin Dittonin teorian mukainen epävirallisesti sallittu palkka-
näpistys-järjestelmä muuttui yksiselitteiseksi palkka-varkaus-
rakenteeksi. Aineistosta on erotettavissa vauhtisokeusnarratiivi,
joka koostuu firabelitöiden tekemiseen liittyvän työpaikkakult-
tuurin kuvauksesta ja sen määrittelemien rajojen rikkomuksesta.
Järjestelmä perustui työpaikkakulttuurin tuntemiseen. Työpaik-
kakohtainen kulttuuri pitää sisällään sanattomia sopimuksia ja

veteen piirrettyjä rajoja, joita työntekijät noudattavat. Vauhtiso-keusnarratiivissa työoveri rikkoo firabelien tekemiseen liittyviä rajoja ja työnjohto tai muut työntekijät huomaavat rikkomuksen. Rikkomusta seuraa rangaistus, ja narratiivin lopuksi kertoja tuomitsee teon moraalisesti.

Firabelien ja varastamisen välisiä eroja kertojat perustelivat usein työnantajan tekemillä erotteluilla, jolloin esimerkiksi myyntiin tehdyt firabelit samastettiin lähtökohtaisesti varastamiseen. Vaikka firabelien teko myyntiin oli ehdottomasti kielletty, niiden tekemiseen kuului olennaisesti vaihdanta. Firabelien vaihdantaa voi kuvata talkoo- ja vaihtokauppakehyksellä, jolle oli tyyppillistä firabelien tekemisen vastavuoroisuus, vaihtoverkoston koostuminen toisilleen ennalta tutuista henkilöistä ja rahan sijaan hyödykkeiden tai palvelusten käyttäminen vaihdon välineenä. Firabeleihin liittyvän vaihdannan voi tulkita työnantajan kontrollin kiertämisenä, ja kyseisessä talkoo- ja vaihtokauppakehyksessä on useita yhteneväisyyksiä laittoman amatöörivaihdannan kanssa.

Omaan käyttöön tehdyt pienimuotoiset firabelityöt tulkittiin sallituiksi ja työntekijöille hyödyllisiksi. Dittonin teorian mukaisesti epävirallisesti sallittujen firabelitöiden määrittelyssä korostuivat epämääräiset ja tulkinnanvaraiset termit kuten kohtuus, pienimuotoisuus, hukkamateriaalien käyttö ja tehtaan töiden ensisijaisuus. Aktiivinen työaika piti sisällään työntekijöiden tiedostaen tai tiedostamatta tuottamia luppohetkiä, jolloin firabelien tekeminen oli mahdollista. Työnantajat pyrkivät erilaisilla palkkausjärjestelmillä murtamaan työntekijäkollektiivin valtaa säädellä työtahtia kollektiivisesti. Vaikka urakkajärjestelmä näyttää työntekijälle suotuisana työntekijäyhteisön sisäisen kontrollin välineenä, työntekijät kokivat järjestelmän kiertämisen haasteena ja kunnia-asiana.*

* Tämä artikkeli on kirjoitettu Emil Aaltosen säätiön Teollisen kulttuurin tutkimusrahaston ja Suomen Kulttuurirahaston myöntämien apurahojen turvin.

Viitteet

- 1 Kertojan ensimmäisen työpaikan nimi on muutettu litteraatiossa X:ksi. Työväen muistitietotoimikunta (TMT), keräelmä 12647, Työväen Arkisto (TA).
- 2 Termillä voidaan viitata sekä firabelin tekemiseen että työn tuloksena syntyneeseen esineeseen. Firabelitermistä lisää Pesonen 2018, 32; Pesonen 2017b, 3, 25; Pesonen 2014, 1–2; Certeau 1984, 24–28; Anteby, Michel 2003, 218–220; Anteby 2006, 24–25; Anteby 2008, 29–31; Haraszi 1978, 138–146; Teräs 2001, 78.
- 3 Oral history käännetään suulliseksi historiaksi tai laajemmin käsitettynä muistitietohistoriaksi. Artikkelissani käytän oral historysta termiä muistitietohistoria ja määrittelen sen historianantutkimukseksi, joka pohjautuu tutkijan itsensä keräämiin suullisiin ja kirjoitettuihin muistoihin. Fingerroos & Haanpää 2006, 26–30.
- 4 Abrams 2010, 15.
- 5 Heimo 2014.
- 6 Abrams 2010, 1–17.
- 7 Thompson 2000, 7–8.
- 8 Henkilöhaastatteluja tehtiin 66, kahden hengen yhteishaastatteluja 3, ryhmähaastatteluja 6 (joissa yhteensä 23 osallistujaa) ja kirjoitettuja muistelmia saatiin 11 henkilöltä. Ryhmähaastatteluihin osallistuneista henkilöistä kolmea sekä yhtä muistelman lähettänyttä henkilöä haastateltiin henkilökohtaisesti. Keruu toteutettiin Koneen säätöön myöntämän kaksivuotisen hankeapurahan turvin. Aineisto on tallennettu Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmiin: TMT:12591, 12611–12696, TA. Firabelikeruun liiteaineistot, TMT, TA. Aineiston keruusta: Pesonen 2017a, 102–103.
- 9 Näiden tilaisuuksien osallistujista 68 henkilöä osallistui myös keruuseen.
- 10 Kertojien työurat sijoittuvat 1938–2016 väliseen haarukkaan. Niistä kertojista, joiden työelämän ajoittaminen oli mahdollista, kuusi aloitti 1940-luvulla tai aiemmin, 14 aloitti 1950-luvulla, 40 aloitti 1960-luvulla ja 22 aloitti 1970-luvulla.
- 11 Kertojista 33 työskenteli konepajassa, 28 paperitehtaassa ja 16 telakalla. Paperitehtaalla työskennelleistä kertojista enemmistö työskenteli kunnossapidossa. Kertojat edustivat yhteensä 26 eri ammattinimikettä.
- 12 Haastatellut allekirjoittivat aineiston luovutussopimuksen, jossa määriteltiin aineiston käyttöön liittyvät rajoitukset. Aineiston keruussa noudatin Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ihmistieteille määrittelemiä eettisen ennakoarvioinnin periaatteita. <https://www.tenk.fi/fi/eettinen-ennakoarviointi-ihmistieteissa>.

- 13 Yleisessä keskustelussa epäselvyydet tuomitaan usein varkautena. *Helsingin Sanomat* 23.8.2013 ”Työpajan väkeä epäillään väärinkäytöksistä”; *Helsingin Sanomat* 1.6.2014 ”Varkaita keskuudessamme”; *Metro* 27.1.2015 ”Potkut ja tuomio. Mies vei romua töistä kotiin”.
- 14 Syyllistyn tahattomasti työntekijöiden syyllistämiseen itsekin antaessani Ylelle haastattelun firabelitöistä muistitietokeruun alkaessa. Toimittaja nosti otsikkoon yksittäisen vastaukseni kysymykseen, onko töistä ilman lupaa ottaminen varastamista? ”Otitko taas töistä ilman lupaa? Tutkija linjaa: Olet varas”, <https://yle.fi/uutiset/3-8087824> luettu 5.4.2019. Ylen verkkouutinen: ”Paperimiesten salaisuudet julki – kaikki touhut tehtaassa eivät kestä vieläkään päivänvaloa”, 4.6.2015, <https://yle.fi/uutiset/3-8041533>, luettu 2015. Suomen ensimmäinen firabelitöitä (soteva-esineistöä) esittelevä näyttely järjestettiin Jämsänkosken työväenopistolla syksyllä 1994. Virtanen 1996, 110.
- 15 Kortelainen 2008, 53.
- 16 Artikkelijulkaisu alun perin vuonna 1977 *Theory and Society* -julkaisussa. Artikkelijulkaisu uudelleen Gerald Marsin 2001 toimittamassa kirjassa *Occupational Crime*.
- 17 Cameron 1995, 190–193.
- 18 Artikkelin historiallisessa osuudessa Ditton nojaa E. P. Thompsonin tulkintoihin varhaismodernista Englannista. ”Jopa teollisuuden monipuoliset luontaisedut, jotka yhä useammin määriteltiin uudelleen ’varkauksiksi’, säilyivät todennäköisemmin siellä, missä työntekijät hyväksyivät ne suosio-osoituksina ja nöyryivät niistä riippuvaisiksi.” Thompson 1974, 382–405.
- 19 Ditton 1977, 43.
- 20 Ditton 1977, 39–71.
- 21 Ditton 1977, 40–43. Sitaatti s. 43 (käännös kirjoittajan.)
- 22 Dittonilla palkka ja etu -järjestelmä: ”Wage-Perk Payment”, palkkanäpistys-järjestelmä ”Wage-Pilferage System” ja palkka-varkaus-rakenne ”Wage-Theft Structure”. Ditton 1977, 39–71.
- 23 Ditton 1977, 39–71.
- 24 Sosiologi Paul Willis analysoi brittiläistä tehdastyökulttuuria (shop floor culture) osana työväenkulttuuria artikkelissaan *Shop floor culture, masculinity and the wage form*. Willis 1979, 185–198.
- 25 Teräs 2001, 43–81, 312–315; Willis 1979, 192.
- 26 Sotevantyo on firabelityön synonyymi. Termi viittaa Sotevaan sotakorvausteollisuuden valtuuskuntaan, joka vastasi sotakorvaustöiden teettämisestä.
- 27 TMT:12624, TA.
- 28 Teräs 2001, 44. Uuden työntekijän initaatiosta Ahvenisto 2008, 224–225.
- 29 TMT:12654, TA.

- 30 Ensikohtaamisesta firabelitöiden kanssa kysyttiin 42 kertojalta.
- 31 TMT:12665, TA.
- 32 Teräs 2001, 55–59. Polanyin määrittelemästä hiljaisen tiedon käsitteestä ks. Pohjalainen 2016, 36–38. Noudettu osoitteesta <https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/99022/978-952-03-0120-0.pdf?sequence=1>.
- 33 Sosialisatiolla tässä yhteydessä tarkoitetaan tiedon omaksumista työskentelemällä yhdessä ja sen kautta oppimista. Pohjalainen 2014, 7. Noudettu osoitteesta <https://journal.fi/inf/article/view/48135>. Inkeri Ahveniston mukaan ”Hiljaisen tiedon’ välittäminen ja välittyminen olivat osa ammattitylpeuden ylläpitoa, joka näin siirrettiin myös uusiin työntekijöihin.” Ahvenisto 2008, 226.
- 34 Ahvenisto 2008, 228. 1900-luvun alkupuolella joillain aloilla oli perinteenä ns. sarviiniinon tai tuloviinon tarjoaminen. Uudet työntekijät tarjosivat vanhoille työntekijöille viinaa tullakseen työporukan tasavertaisiksi jäseniksi. Teräs 2001, 50–55, 115–116.
- 35 TMT:12625, TA.
- 36 Keruuseen osallistuneista kuudesta naiskertojasta vain kaksi muisteli henkilökohtaisesti tekemiään firabeleja. TMT:12625 ja Ryhmähaastattelu: nainen, s.1941, TMT:12683: TA.
- 37 TMT:12633, TA.
- 38 TMT:12640, TA.
- 39 Esimerkiksi 7 kertojaa, jotka saivat lapsena vanhemmaltaan lahjaksi firabelina tehdyn lelun, tekivät myöhemmin omilla työurillaan firabeleja. Pesonen 2017, 33.
- 40 Teräs 2001, 46; Naarminen 2018, 245.
- 41 TMT:12618, TA.
- 42 Mars jakaa ammatti- ja työkuulttuurit neljään ryhmään, jotka hän nimesi aaseiksi, susilaumoiksi, haukoiksi ja korppikotkiksi. Mars 2001, 59.
- 43 ”(T)hey act according to agreed rules, within agreed limits and through well-defined divisions of labour.” Mars 2001, 61; Mars 1982, 89–107.
- 44 TMT:12691, TA.
- 45 Korkiakangas 2006, 133.
- 46 Kysymyksen muodon voi tulkita tukevan ennakko-oletusta erojen olemassaolosta. Jälkikäteen mietittynä olisi voinut olla parempi kysyä firabelitöiden ja näpistämisen välisestä suhteesta.
- 47 Kertojat, jotka samaistivat firabelit ja näpistämisen: TMT: 12632; 12635; 12666; 12671; 12672, TA. Kertojat, jotka puolestaan erottivat firabelit näpistämisestä: TMT: 12633; 12642; 12643; 12652; 12691, TA.
- 48 Ditton 1977, 45–57.

- 49 Jo vuonna 1889 säädetyssä rikoslaissa näpistäminen on määritelty varkauden lievempanä muotona. Suomen kontekstissa *luvaton* luontaisetu on kuvaavampi vertailukohta firabelitöille näpistämisen sijaan. <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1889/18890039001> (Viitattu 4.6.2020.) Keruuaineistossa neljä kertojaa samaistivat firabelien tekemisen työntekijöiden luontaiseduksi. TMT:12663; 12665; 12683; 12696, TA.
- 50 TMT:12691, TA.
- 51 Muistitiedon elämäkertanarratiivit operoivat ajallisesti kolmessa tasossa: mennessä, nykyisyydessä ja tulevaisuudessa. Koskinen-Koivisto 2013, 179–80; Kortelainen 2008, 30.
- 52 TMT:12643, TA.
- 53 Kohtuus tai pienimuotoisuus: TMT:12613; 12624; 12640; 12643; 12652; 12662; 1266; 12683; 12691, TA.
- 54 Ditton 1977, 51
- 55 TMT:12613, TA.
- 56 Ibid.
- 57 Luppoaika esitetään firabelitöiden perusteena 35 kertojalla: TMT:12613; 12614; 12616; 12619; 12623; 12627; 12632; 12633; 12634; 12639; 12640; 12642; 12643; 12644; 12651; 12657 ;12658; 12661; 12662; 12663; 12664; 12665; 12666; 12667; 12668; 12670; 12674; 12683; 12685; 12686; 12689; 12691; 12692; 12695; 12696, TA. Anteby 2008, 79, 83.
- 58 Firabelit tulivat tunnetuiksi runoilija-aktivistin Miklós Harasztin kirjasta, jonka alkuperäisnimi on suomeksi urakkapalkka. (Unkarilaisen käsikirjoituksen alkuperäisnimi *Darabbér.*)
- 59 Teräs 2001, 122–130. Urakkapalkkauksen yleistymisestä Mattila 1969, 113–118, 239–242.
- 60 Australialaisen Stephen Smithin mukaan Yhdysvaltalaisesta junateollisuudesta poiketen Australiassa ei ollut käytössä urakkapalkkaus, vaan palkka maksettiin tuntien mukaan, ”mikä työpajakokemukseni mukaan tuotti vain runsaasti mahdollisuuksia löytää aikaa firabeleille ilman taloudellisen rangaistuksen vaaraa”. Smith 2009, 19. (Käännös kirjoittajan.)
- 61 TMT:12634, TA. ”Löysästä urakasta” myös TMT:12647, TA.
- 62 Teräs 2001, 148–152; Kettunen 2018, 48–53; Willis 1979, 192. ”[N]äistä ajankäytöstä, niin niistä oltiin kyllä tarkkoja. Että työaikana niitä ei tehty, et se oli niinku ehdoton homma. Että kyllä jätkä lähtee siitä porukasta helvettiin, jos se narahtaa siitä, että se on tehny niinku työaikana.” TMT:12683, TA.
- 63 TMT:12633, TA.
- 64 26 kertojaa otti urakkapalkkauksen esille, ja heistä kahdeksan esitti urakkapalkkauksen työntekijöiden firabeleja konkreettisesti rajoittavana tekijänä. Urakkapalkkamaininnat: TMT:12625; 12634; 12647; 12650; 12652;

- 12660; 12662; 12664; 12665; 12666: 12669; 12670; 12672; 12679; 12685; 12689; 12695; 12696, TA. Urakkajärjestelmä firabeleja rajoittavana tekijänä: TMT:12626; 12628; 12633; 12643; 12661; 12663; 12667; 12684, TA.
- 65 Korttinen 1992, 134–135. Naarminen 2018, 114. Ks. myös Naarminen 2018, 301.
- 66 TMT:12665, TA.
- 67 Haraszi 1977, 142. (Käännös kirjoittajan.) Englannin työväenluokkaa tutkineen sosiologin Dennis Marsdenin mukaan työläiset kokivat olevansa oikeutettuja urakkapalkan omavaltaiseen lisäpalkkaan, ja työnjohtajat tiesivät työläisten ”puhaltavan” etuja itselleen. Marsden 1968, 95–97.
- 68 Haraszi 1977, 138–146; Lockwood 1984, 207–210.
- 69 Anteby 2008, 88–89.
- 70 TMT:12633, TA.
- 71 Mars 1982, 106–107; Mars 2001, 61.
- 72 TMT:12642, TA.
- 73 TMT:12661, TA.
- 74 Englantilaisen kriminologin Barry Godfreyn mukaan oikeudenmukaisuuteen vetoaminen työpaikkavarkauksissa juontaa tehdasjärjestelmän muodostumiseen 1700-luvulla. Tehdasjärjestelmään siirtyminen 1700-luvulla vaati työkäytäntöjen lisäksi myös työvoiman fyysistä muuttamista vanhoista tavoista ja kylistä tehdastapoihin ja urbaaneihin ympäristöihin. Ensimmäiset tehdassukupolvet saattoivat vielä uudelleen tulkita ja keksiä vanhat laajat luontaiset oikeudet, mutta 1800-luvun tekstiilityöntekijät eivät puolustaneet työpaikkavarkauksia vetoamalla työntekijöiden tavanomaiseen oikeuteen. Godfreyn mukaan työpaikkavarkauksien yleinen kehyskertomus maan tapana korvattiin 1800-luvulla uudella kehyksellä, jossa perinteiden sijaan korostettiin oikeudenmukaisuutta ja moraalialia. Uusi kehys kuvasi työntekijän ja työnantajan muuttunutta suhdetta osuvammin yhteiskunnallisessa ja poliittisessa kontekstissa. Työläiset saattoivat perustella varkauksia itselleen tavoilla tai oikeudenmukaisuudella, tai molemmilla, mutta oikeudessa he vetosivat ainoastaan moraalisiin argumentteihin. Oikeudessa saatettiin vedota köyhyyteen ja puutteeseen, jotka nekin viittaavat enemmän tarpeeseen kuin tapoihin. Vaikka tavanomaisiin oikeuksiin ei vedottu työpaikkavarkauksien puolustuksena oikeudessa, niillä saattoi silti olla merkitystä työläisten mielessä. Godfrey 1999, 56–71.
- 75 TMT:12672, TA.
- 76 “Its immediate consequences are unpredictable”. Ditton 1977, 47–48. Laina sivulta 48.
- 77 Ditton 1977, 45–57.
- 78 Anteby 2008, 161. Antebyn firabeleihin liittyvistä identiteettikannustimista: Anteby 2008, 122–173.

- 79 ”Ja kyl sit porukka myös varos sitä, ettei turhaa ärsyytetä, koska sit jokainen ties et se loppu. Et sen tähden siin oltiin kuitenkin niinko semmosena määrätyl herkkyydellä, niin ettei pomoi ja insinööri... et kyl se niinko oli semmonen et sitä vähän niinko pimitettiin ja pehmennettii semmottii, ettei turhan röyhkesti, vaik se ties et siel nyt olis voinu tehdä, niin täytyy siin olla niinku just semmonen tolkku.” TMT: 12689, TA. Rajojen venyttämisestä: Gerard Marsin ”susilaumoilla” saattoi olla jopa mahdollisuus vaikuttaa työnjohdon sallimiin rajoihin, sillä kurinalaisen työntekijäryhmän yhdistyminen teollisen voimaan (so. tarpeeksi ammattitaitoa vaativa työ) saattoi mahdollistaa vaikuttamisen työnjohdon poikkeavuuksia salliviin rajoihin. Mars 2001, 61.
- 80 TMT:12691, TA.
- 81 Ei sanktioita: TMT:12622; 12653; 12662; 12665: 12678, TA. Huomautus: TMT:12658; 12671, 12691, TA. Varoitus: TMT:12628; 12663, 12686, TA. Työsuhteen purkaminen: TMT:12672; 12682; 12683; 12684; 12689, TA.
- 82 Pesonen 2018, 40; Anteby 2008, 128. Australian junakonepajoilta löytyy vain yksi firabeleista johtunut rangastustoimenpide. Siitä huolimatta useat työntekijät kertoivat kuulleensa firabeleista johtuneista potkuista. Oliver 2009, 33–34; Smith 2009, 20.
- 83 Ditton 1977, 45–57.
- 84 TMT:12654, TA.
- 85 Hallitsevan kertomuksen ja vastakertomuksen käsitteistä ks. Savolainen 2015, 90–92.
- 86 Klemola 1970, 59.
- 87 TMT:12691; 12636, TA.
- 88 TMT:12643, TA.
- 89 Dittonin luokittelu perustu Martinin käsitteisiin. Ditton 1977, 50–51. Kolme kertojaa samaistaa firabelien tapaan luvallisiksi omaan käyttöön ja kohtuudella näpistetyt tarvikkeet kuten ruuvit ja kaapelit: ”*Anonymisoitu työnjohtaja* se oli, no nimiähän ei mainita sen enempää, ni sano, että eihän ne ollenkaa ihmettele, jos jotain ruuvia tarvii, et jos omii tarpeisii vie ni se ei oo varastamista. Se oli tehtaan päällikön sanonta, mutta tuota, sitten jos varastaa nii paljo, että myymään ni se o varkautta. Semmonen sääntö oli... Kirjottamaton sääntö.” TMT:12652, TA. Lisäksi TMT:12640; 12683, TA.
- 90 Pesonen 2017b, 25–27, 37–38.
- 91 TMT:12642, TA.
- 92 TMT:12642, TA.
- 93 Seitsemän eri kertojaa esittää firabelitöiden ja varastamisen eron perusteluna hukkamateriaalien käytön.
- 94 Aineistossa on yhteensä 85 haastattelu- ja muisteluysikköä.

- 95 Mars 2001, 58.
- 96 Anteby 2008, 82–83. Antebyn mukaan lentokonetehtaan työntekijät perustelivat firabelien ja varastamisen eroa ensinnäkin sillä, että pelkän materiaalien ottamisen sijaan materiaaleja jalostettiin. Toisekseen firabelit tehtiin hukkapaloista, ei uusista materiaaleista ja, mikäli firabelilla tehtiin mahdollisesti voittoa tekijälle, oli sen tuomitseminen varkaudeksi todennäköisempää.
- 97 TMT:12634, TA.
- 98 Teräs 2001, 80; Pesonen 2014, 37. Alessandro Portellin mukaan italialaisen Ternin terästehtaan työntekijät kuten myös yhdysvaltalaisen kaivospaikkakunnan työntekijät kokivat omistajien rakennuttamien jalkapallostadionin ja kirkkojen olevan moraalisesti työntekijöiden omia, koska ne oli rakennettu heidän rahoillansa ja työllä. Portelli 1991, 148–152, 208.
- 99 Ditton 1977, 50; Dorson 1981, 67–68, 79–80; Lockwood 1984, 208; Horning 2001, 111–116.
- 100 Ditton 1977, 50. Varkauden problematisointi juontaa Karl Marxiin, joka käsittelee aihetta viidessä artikkelissa *Rheinische Zeitungissa*. Puuvarkauteen viitaten Marx erotti kolme varastettavan objektin kategoriaa: elävän puun varastaminen, hakatun tai kaadetun puun varastaminen ja viimeinen väli-tilainen ja epämääräinen kategoria, katkenneen ja kuolleen puun poimiminen. ”Kaikki köyhien tavanomaiset oikeudet (customary rights) perustuvat tosiasioihin, joiden mukaan tietyt omistamisen muodot olivat luonteeltaan määrittelemättömiä, ne eivät olleet ehdottomasti yksityisomaisuutta, mutta eivät myöskään ehdottomasti yleistä omaisuutta, olemalla sekoitus yksityistä ja yleistä oikeutta, mikä oli tyypillistä kaikille keskiaikaisille instituutioille.” Marx, Karl 1842 Debates on the Law on Thefts of Wood. <http://www.marxistsfr.org/archive/marx/works/1842/10/25.htm> Luettu 8.3.2019 (Käännös englanninkielisestä käännöksestä kirjoittajan). Marxin puuvarkaus-artikkeleiden merkityksestä Marxin myöhäisempään ajatteluun ja kriittiseen kriminologiaan 1970-luvulla: Linebaugh 1976, 5–16.
- 101 11 kertojan mukaan tehtaot myivät materiaalia firabelitöihin. 5 kertojan mukaan työntekijät ottivat omalla luvalla ja 4 kertojan mukaan työnjohtajan luvalla. Firabelitöiden tekemiseen liittyvistä lupajärjestelmistä: Pesonen 2018, 32–41.
- 102 TMT:12642, TA.
- 103 TMT:12661, TA.
- 104 Anteby 2008, 82–84. Lainaus sivulta 84.
- 105 Vrt. Oliverin mukaan Australian rautatiekonepajoilla työntekijät pyrkivät oikeuttamaan firabeleja heikentääkseen niiden tekemiseen liittyvää laittoisuuden stigmaa. Oliver 2009, 31.

- 106 Talkoo- ja vaihtokauppakehys: TMT:12611; 12612; 12613; 12616; 12624; 12633; 12639; 12640; 12642; 12644; 12650; 12652; 12656; 12657, 12663; 12686; 12689; 12691; 12695, TA.
- 107 TMT:12613, TA.
- 108 Esimerkiksi: ”No joo, paperitehtaalla olikin se, että se kunnossapitoporukka oli hyvin. Meillähän oli mahdollisuus tehdä kaikkea, kun oli koneet ja paikat, mutta sitten siellä tuotannossa olevat henkilöt, siellä se olikin paljon vähäisempää. Kyllä nekin varmaan kävi siinä sitten kerjäämässä, että teetkö tällöisen ja ehkä siinä oli sit joku vaihto johonkin.” TMT:12691, TA.
- 109 TMT:12663, TA.
- 110 TMT:12625; 12691; 12695, TA.
- 111 TMT:12633;12652, TA.
- 112 Kiistämisen kulttuurin käsitteessä rahvaan kulttuurin tehtäväksi tulkitaan valtaapitävien hegemonisen kulttuurin vastustaminen. Lombardi-Satriani 1974, 103. Seppo Knuuttilan esitys 1985, *Kansanomainen yhteistyö ja avunanto – Kiittäen kriminalisoitu*, HA8, Sisällön mukaan järjestetty, Paperiliitto, TA. Knuuttila 1992, 71–77.
- 113 Teräs 2001, 72–75.
- 114 Anteby 2006, 98–126. Anteby mukaan firabeleihin liittyi myös ammattidentiteettiin liittyviä immateriaalisia arvoja kuten ammattilypeys.
- 115 Mauss 1999, 28–42.
- 116 TMT:12624, TA
- 117 Stuart Henry ja Gerald Mars ovat tutkineet amatööriomaisuusrikkoksia ja erityisesti näpistämisiä ja puhalluksia työpaikalta sekä näpistettyjen tavaroitten jälleenmyyntiä. He erottivat laittomasta amatööriavaihdannasta seitsemän ominaisuutta, jotka poikkeavat tavanomaisesta kaupallisesta markkinavaihdosta. Henry & Mars 2001, 37–55.
- 118 Henry & Mars 2001, 38–40.
- 119 Muistelukerronnalle on tyypillistä, että kertojien kaikkia kokemukset ja kertomukset eivät välttämättä ole heidän omasta elämästään, kuten Ulla-Majja Peltonen on osoittanut erottamalla kerrotun ja eletyn kokemuksen toisistaan. Peltonen 1996, 38–47.
- 120 Horning 2001, 122.
- 121 Myyntiin tehdyt firabelit varastamisena. TMT:12624; 12652; 12663; 12667; 12682; 12689; 12691, TA.
- 122 TMT:12663, TA.
- 123 TMT:12624, TA.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistot

Työväen Arkisto

Työväen muistitietotoimikunta

Tehdasperinne – Muistitietokeruu firabelitöistä:

TMT: keräelmät 12611-12696. Kertojien syntymävuodet vaihtelevat vuosien 1927-1960 välillä.

Paperiliiton Arkisto

Sisällön mukaan järjestetty: Historia-hankkeet, historiikit

Kirjallisuus

Abrams, Lynn (2010): *Oral History Theory*. Routledge, London.

Ahvenisto, Inkeri (2008): *Tehdas yhdistää ja erottaa Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Anteby, Michel (2006): Factory “Homers”: Understanding a Highly Elusive, Marginal, and Illegal Practice. *Sociologie du travail*, 48, 22–38.

Anteby, Michel (2008): *Moral Gray Zones. Side Productions, Identity, and Regulation in an Aeronautic Plant*. Princeton, Princeton University Press.

Anteby, Michel (2003): The ‘Moralities’ of Poaching, Manufacturing Personal Artifacts on the Factory Floor. *Ethnography*, 4 (2), 217–239.

Cameron, Rondo (1995): *Maailman taloushistoria*. Suomen historiallinen seura, WSOY.

Certeau, Michel de (1984): *The Practice of Everyday Life*. Berkeley, University of California Press.

Ditton, Jason (1977): Perks, Pilferage, and the fiddle: The Historical Structure of Invisible Wages. *Theory and Society*, n. 4., 39–71.

Dorson, Richard M (1981): *Land of the millrats*. Harvard University Press.

Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina, (2006): Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 25–48.

Godfrey, Barry (1999): Law, Factory Discipline and ‘theft’. The Impact of the Factory on Workplace Appropriation in Mid to Late Nineteenth-Century Yorkshire. *The British Journal of Criminology*, Vol 39, No. 1, 56–71.

Haraszti, Miklós (1978): *A Worker in a Worker’s State*, New York, Universe Books.

- Heimo, Anne (2014): *Yhteyksiä ja katkoksia: Omaehtoista historiantuottamista*, Elore, <http://www.elore.fi/elore-2-2014/yhteyksia-ja-katkoksia-omaehtoista-historiantuottamista/>.
- Henry, Stuart ja Mars, Gerald (2001): Crime at Work: The Social Construction of Amateur Property Theft, teoksessa Mars, Gerald: *Occupational Crime*, Aldershot, Ashgate, 37–56.
- Horning, Donald N. M.: Blue Collar Theft: Conceptions of Property, Attitudes Toward Pilfering, and Work Group Norms in a Modern Industrial Plant, teoksessa Mars, Gerald (2001): *Occupational Crime*, Aldershot, Ashgate, 99–106.
- Kettunen, Pauli (2018): *Työväenkysymyksestä henkilöstöpolitiikkaan, Liiketoiminnan sosiaalinen ulottuvuus - tapaus Partek*, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Hansaprint, Turenki.
- Korkiakangas, Pirjo (2006): Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun, Teoksessa toimi. Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne ja Peltonen, Ulla-Maija, *Muistitietotutkimus, Metodologisia kysymyksiä*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 120–144.
- Kortelainen, Kaisu (2008): *Penttilän sahayhteisö ja työläisyys, Muistitietotutkimus*, Suomalaisen Kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Kortteinen, Matti (1992): *Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona*. Hanki ja jää Oy, Karisto Oy:n kirjapaino, Hämeenlinna.
- Koskinen-Koivisto, Eerika (2013): *A greasy-skinned worker, gender, class and work in the 20th-century life story of a female labourer*, University of Jyväskylä.
- Klemola, Pertti (1970): *Juuso Walden, Viimeinen patruuna*, Osakeyhtiö Tammi, Helsinki.
- Knuuttila, Seppo (1992): *Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan aineksena*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 554. Jyväskylä.
- Linebaugh, Peter (1976): Karl Marx, the Theft of Wood, and Working-Class Composition: A Contribution to the Current Debate, *Crime and Social Justice*, no. 6.
- Lockwood, Yvonne (1984): The Joy of Labor, *Western Folklore*, Vol. 43, No. 3.
- Lombardi-Satriani, Luigi (1974): Folklore as Culture of Contestation. *Journal of the Folklore Institute* 11, no. 1/2: 99-121. doi:10.2307/3813943.
- Mars, Gerald (1982): *Cheats at Work. An Anthropology of Workplace Crime*. George Allen & Unwin, London.
- Mars, Gerald (2001): Employee Deviance, teoksessa Mars, Gerald 2001: *Occupational Crime*. Aldershot, Ashgate, 57–64.

- Marsden, Dennis (1968): In the Mill, teoksessa Jackson, Brian: *Working Class Community Some General Notions Raised by a Series of Studies in Northern England*. London: Routledge & K. Paul.
- Marx, Karl (1842): *Debates on the Law on Thefts of Wood*. <https://www.marxistsfr.org/archive/marx/works/1842/10/25.htm#n1>.
- Mattila, Aarne (1969): *Työmarkkinasuhteiden Murros Suomessa: Tutkimus Työntekijäin Pyrkimyksistä Osallistua Työehtojen Määräämiseen 1880-luvulta Vuoden 1905 Suurlakkoon*. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- Mauss, Marcel 1999 (1950): *Lahja: Vaihdannan muodot ja periaatteet arkaaisissa yhteiskunnissa*. Kääntäneet Jouko Nurmiainen ja Jyrki Hakapää. Tutkijaliiton julkaisu 94, Helsinki, Tutkijaliitto, 1999.
- Naarminen, Niina (2018): *Naurun voima: Muistitietotutkimus huumorin merkityksistä Tikkakosken tehtaan paikallisyhteisössä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura ry, Helsinki.
- Oliver, Bobbie (2009): Making Foreigners at the Midland Government Railway Workshops, teoksessa Harris, Jennifer (toim.): *Foreigners: Secret artefacts of industrialism*, Black Swan Press, Perth, 26–37.
- Portelli, Alessandro (1991): *The death of Luigi Trastulli, and other stories: Form and meaning in oral history*. Albany, N.Y. State University of New York Press.
- Pesonen, Pete (2018): Tehdastyön harmaa vyöhyke, Firabelityöt työntekijöiden ja työnjohtajien näkökulmasta 1940-luvun lopulta 1990-luvun alkuun. *Työväentutkimus 2018*, 32–43.
- Pesonen, Pete (2017a): Erään keruun anatomia – Firabelitöihin liittyvän muistitiedon ja muun tehdasperinteen tallentaminen. *Työväentutkimus 2017*, 102–103.
- Pesonen, Pete (2017b): Savustuslaatikot, kiukaat ja pontikkapannut - Firabelityöt 1950 – 1990. *Tekniikan Waiheita*, 3, 25–44.
- Pesonen, Pete (2014): *Firabelityö ja suomalaisen työelämän murros 1900-luvun alusta 1960-luvulle*. Pro gradu -tutkielma. Turku, Turun yliopisto, Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos.
- Pohjalainen Marjut (2016): *Hiljaisen tiedon tunnistaminen, jakaminen ja uuden tiedon luominen kirjastotyön kontekstissa*, Acta Universitatis Tamperensis 2167, Tampere University Press, Tampere <https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/99022/978-952-03-0120-0.pdf?sequence=1>.
- Pohjalainen Marjut (2014): Yleisen kirjaston aineistonvalintapalaveri tiedon jakamisen ja rakentamisen paikkana. *Informaatiotutkimus*, 33(3), 7. Noudeutu osoitteesta <https://journal.fi/inf/article/view/48135>.
- Savolainen Ulla (2015): *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka: Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta*. Joensuu, Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.

- Seal, Graham (2009): *Foreigners in Workplace Culture*, teoksessa Harris, Jennifer (toim.) *Foreigners: Secret artefacts of industrialism*, Black Swan Press, Perth, 38–47.
- Smith, Stephen (2009): *Foreigners: ‘The Forbidden Artefact’*, teoksessa Harris, Jennifer (toim.) *Foreigners: Secret artefacts of industrialism*, Black Swan Press, Perth, 14–25.
- Thompson, E. P. (1974): “*Patrician Society, Plebeian Culture.*” *Journal of Social History*, vol. 7, no. 4, s. 382–405.
- Thompson, Paul (2000): *The voice of the Past*, Oral history, Third Edition, Oxford University Press.
- Teräs, Kari (2001): *Arjessa ja liikkeessä*. Verkostonäkökulma modernisoituviiin työelämän suhteisiin 1880–1920. *Bibliotheca Historica* 66. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Virtanen, Alvar (1996): *Verstaan miehet, Metallin ammattiyhdistystoiminnan vuosikymmenet Jämsänkosken tehtaiden korjauspajalla*, Snellman-Instituutti, Kuopio.
- Willis, Paul (1979): *Shop floor culture, masculinity and the wage form*, teoksessa Clarke, John, Critcher, Chas ja Johnson, Richard (toim.) *Working Class Culture. Studies in history and theory*, Hutchinson & Co., London, 185–198.